

ISSN 2545-2096

DWUMIESIĘCZNIK

BIULETYN

INSTYTUTU BADAŃ ORMIAŃSKICH

2/3 ^(7/8)
marzec-kwiecień
maj-czerwiec
2019

OD REDAKCJI

Szanowni Państwo,

Mamy przyjemność oddać do Waszych rąk podwójny numer 2-3 (6-7) tegorocznego „Biuletynu Instytutu Badań Ormiańskich”. Od pewnego czasu nosimy się z zamiarem zmiany częstotliwości oraz formy ukazywania się Biuletynu – co obecnie jest przedmiotem obrad zarządu Instytutu Badań Ormiańskich oraz redakcji. W prezentowanym numerze tematyka jak zawsze jest zróżnicowana. Najobszerniejszy tekst, autorstwa młodego badacza Krystiana Pachuckiego-Włosa (studenta Uniwersytetu Jagiellońskiego) omawia wykorzystanie przez Federację Rosyjską konfliktu w Górskim Karabachu jako narzędzia oddziaływania na zwaśnione strony – Armenię i Azerbejdżan. W związku z śmiercią 8 marca 2019 r. ormiańskiego patriarchy Konstantynopola Mesropa II Mutaiana, postaci tego przywódcy religijnego i politycznego Ormian tureckich poświęcony jest tekst Renaty Król-Mazur. W serii Partie polityczne Armenii Paweł Nieczuja-Ostrowski prezentuje nam Chrześcijańsko-Narodowe Odrodzenie – partię powstałą z potrzeby istnienia siły politycznej realizującej główne zasady i wartości chrześcijańskie w życiu publicznym i społecznym. Grair Magakian przedstawia nam historię przybycia na ziemię polskie – oczywiście za pośrednictwem Ormian – szafranu. Jak przystało na językoznawcę – analiza jego obejmuje także kwestie językowe – a więc z jakiego języka pochodzi słowo szafran. Publikujemy także Uchwałę Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 czerwca 2019 r. w sprawie upamiętnienia 160. rocznicy urodzin Teodora Axentowicza – wybitnego artysty polskiego pochodzenia ormiańskiego, profesora i rektora Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Jak zwykle mamy także nadzieję, że nowy numer okaże się pomocny w poszukiwaniu źródeł i inspiracji do badań naukowych, a także poszerzy wiedzę o Armenii i Ormianach. Zapraszamy wszystkie osoby chętne do współpracy z nami.

Redakcja

SPIS TREŚCI

- OPRACOWANIA, OPINIE, BADANIA
- 3 Ormiański Patriarcha Konstantynopola Mesrop II Mutaian (Renata Król-Mazur)
 - 5 Szafran arabski... i Ormianie polscy (Grair Magakian)
 - 7 Partie polityczne Armenii. Część 2. „Chrześcijańsko-Narodowe Odrodzenie” (Paweł Nieczuja-Ostrowski)
 - 11 Konflikt karabaski jako narzędzie Federacji Rosyjskiej w oddziaływaniu na politykę wewnętrzną i zagraniczną Armenii i Azerbejdżanu (Krystian Pachucki-Włosek)
 - 23 Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 czerwca 2019 r. w sprawie upamiętnienia 160. rocznicy urodzin Teodora Axentowicza
- 24 WYDARZENIA
- 27 PRZEGLĄD PUBLIKACJI
-

OPRACOWANIA, OPINIE, BADANIA

Renata Król-Mazur

ORMIAŃSKI PATRIARCHA KONSTANTYNOPOLA MESROP II MUTAFIAN

Dnia 8 marca po długiej i ciężkiej chorobie zmarł patriarcha Konstantynopola Mesrop II Mutafian. Od października 1998 r. kierował on Ormiańskim Patriarchatem Konstantynopola, który jest jedną z dwóch jednostek terytorialnych Ormiańskiego Kościoła Apostolskiego (pierwszym jest Patriarchat Ormiański Jerozolimy), dalej: OKA. Zwierzchnicy obu patriarchatów ustępują rangą katolikosom, których jest dwóch – w Eczmiadzynie w Armenii (nosi przydomek katolikosa wszystkich Ormian) – i w Antelias pod Bejrutem w Libanie (nosi przydomek katolikosa Wielkiego Domu Cylicyjskiego). Najwyższym hierarchą jest katlikos w Eczmiadzynie i to właśnie jemu podlegają obaj patriarchowie.

Patriarcha Mesrop od wiosny 2008 r. cierpiał na postępującą w szybkim tempie chorobę mózgu oraz na Alzheimera. Jego choroba miała być następstwem operacji jakie przechodził patriarcha po kilkukrotnych zamachach na jego życie, organizowanych m.in. przez członków podziemnej nacjonalistycznej organizacji terrorystycznej Ergenekon, powiązanej z wojskiem, (stoi ona

także za zamachem na ormiańskiego dziennikarza Hrant'a Dinka). Mimo, iż od 2008 r. patriarcha faktycznie nie mógł kierować Kościołem ormiańskim, to władze tureckie przez wiele lat nie wyrażały zgody na jego ustąpienie z urzędu i wybranie następcy. Powoływały się na przepisy ustanowione w czasach imperium osmańskiego, które przewidywały wybór nowego patriarchy jedynie w przypadku śmierci jego poprzednika. W kwestii konieczności wyboru nowego patriarchy podzielona była mniejszość ormiańska mieszkająca w Turcji. Jego obowiązki częściowo przejął bp Aram Ateszian, który od 2010 r. miał tytuł „współpatriarchy”. Został on jednak 15 sierpnia 2016 r. zastąpiony przez abp Garegina Bekdziana, wybranego na tymczasowego zwierzchnika Patriarchatu. Sprawę wyboru nowego patriarchy dodatkowo komplikowało zaangażowanie się katolikosa Eczmiadzynu Garegina II, który miał także swoich kandydatów na ten urząd. Dopiero na posiedzeniu Duchowego Zgromadzenia Patriarchatu 26 października 2016 r. udało się uzgodnić stanowiska zwaśnionych stron i podjęto decyzję o wyborze nowego patriarchy, uznając to za niezbędny warunek do tego aby wspólnota ormiańska mogła normalnie działać w Turcji. Jednak rząd turecki nadal odmawiał wydania zezwolenia na wybór nowego patriarchy, cały czas powołując się na przepisy z czasów imperium osmańskiego. Zgodnie z

Mesrop II Mutafian

(fot. źródło: <https://www.armenianchurch.org>)

ustawodawstwem tureckim ormiański patriarcha Konstantynopola jest głową nie tylko wspólnoty religijnej, ale także wszystkich Ormian mieszkających w Turcji jako mniejszości narodowej. Musi być obywatelem Turcji. Wybiera go sama społeczność ormiańska, po czym decyzję tę zatwierdzają katolikos w Eczmiadynie i turecki Urząd ds. Religii.

Mesrop II urodził się 16 VI 1956 r. w Stambule w rodzinie ormiańskiej jako Minas Wartan Mutafian. Ukończył ormiańską Szkołę Podstawową Esayan w Stambule oraz angielską szkołę średnią w Stambule (1974 r.). Następnie kształcił się w szkole amerykańskiej w Stuttgarcie (1974-1976) i na Uniwersytecie Memphis w Stanach Zjednoczonych (1976-1979), gdzie studiował filozofię i socjologię. Równocześnie (1977-1978) studiował w Seminarium Teologicznym Żarangaworac Ormiańskiego Patriarchatu Jerozolimy. W 1977 r. został diakonem, a 13 maja 1979 r. przyjął w kościele św. Grzegorza Oświeciciela w Stambule święcenia kapłańskie z rąk patriarchy Konstantynopolitańskiego Sznorhka Galustiana, przyjmując kapłańskie imię Mesrop. Uzupełniał następnie studia m.in. na Uniwersytecie Hebrajskim i w Instytucie Amerykańskim w Jerozolimie. Wykładał także w Seminarium Teologicznym Żarangaworac Ormiańskiego Patriarchatu Jerozolimy. Po powrocie do kraju w 1982 r. pełnił różne urzędy w swym Kościele – m.in. był asystentem do spraw administracji Patriarchy Konstantynopola Sznorhka Galustiana. W 1984 r. Mesrop otrzymał tytuł wardapeta (tytuł naukowy nadawany duchownym biegłym w dziedzinie teologii), a dwa lata później starszego wardapeta (*Cajragujn Wardapet*). Sakrę biskupią przyjął 21 września 1986 r. w Eczmiadynie z rąk Katolikosa Wszystkich Ormian Wazgena I (współświęcującym był Patriarcha Konstantynopola Sznorhk Galustian). Pracował w Patriarchacie Ormiańskim Konstantynopola. Odpowiadał tam m.in. za kontakty i stosunki ekumeniczne oraz pełnił funkcję odpowiadającą stanowisku kanclerza (zarządzał sprawami patriarchatu). Nadzorował pomocą humanitarną (m.in. do Armenii po trzęsieniu ziemi w 1988 r.). Po śmierci Sznorhka Galustiana w 1990 r. odegrał kluczową rolę w wyborze patriarchy Garegina II Kazancziana. Dwa lata później został wyniesiony do godności arcybiskupa przez katolikosa Wazgena I. Był także do 1998 r., asystentem patriarchy Garegina II Kazancziana i przewodniczącym Rady Religijnej. Był także członkiem centralnego zarządu obchodów 1700-lecia chrztu Armenii, jakie odbyły się w 2001 r. w Eczmiadynie. W latach 1988-89 kształcił się na Papieskim Uniwersytecie św. Tomasza z Akwinu w Rzymie. W listopadzie 1998 r. Święty Synod Patriarchatu Konstantynopolskiego OKA wybrał go na nowego – 84. – patriarchę Konstantynopola. Urząd objął 22 XI 1998 r. Był członkiem Rady Światowych Przywódców Religijnych Elijah Interfaith Institute. Zmarły patriarcha biegle mówił w języku tureckim i angielskim, posługiwał się także klasycznym ormiańskim (grabarem), językiem hebrajskim, francuskim i włoskim.

W Armenii 10 marca 2019 r. odbyły się w kościołach diecezjalnych nabożeństwa za duszę zmarłego patriarchy. Katolikos Garegin II odprawił uroczyste nabożeństwo w intencji zmarłego Mesropa II w klasztorze św. Gajane. Turecka telewizja przedstawiła relacje z pogrzebu patriarchy, przybliżając także sylwetkę zmarłego patriarchy.

Źródła

Ի Տեր հանգեց Կոստանդնուպոլսի Հայոց Պատրիարք Տ. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս Մուրաֆյանը, dn. 8 marca 2019, Mother See of Holy Etchmiadzin, (dostęp: 09.03.2019);

Zmarł ormiański patriarcha Konstantynopola Mesrob II Mutafian. Był nieuleczalnie chory od 11 lat, „Deon”, <https://www.deon.pl/kosciol/zmarl-ormianski-patriarcha-konstantynopola-mesrob-ii-mutafian-byl-nieuleczalnie-chory-od-11-lat,511890> (dostęp: 09.03.2019);

In Memoriam: Patriarch Mesrob II Mutafyan (1956-2019), z dn. 10 Mar 2019, Voice of Armenians TV NY, https://www.youtube.com/watch?v=o4_gEZ7kR5o (dostęp: 11.03.2019);

Patrik Mesrob II Mutafyan Ebedi Yolculuğuna Uğurlandı, z dn. 22 Mar 2019, SAT-7 TÜRK, <https://www.youtube.com/watch?v=Ad4RDkZHbDI> (dostęp: 23.03.2019);

Grair Magakian

SZAFRAN ARABSKI... I ORMIANIE POLSCY

Historia szafranu, którego 1 gram kosztuje obecnie co najmniej 20 złotych, na ziemiach polskich sięga średniowiecza. Już w połowie XVI w., wedle M. Zakrzewskiej-Dubasowej, w Krakowie Ormianie handlowali dużą ilością tureckiego szafranu, czyli smak tej przyprawy musiał już być mocno zakorzeniony w polskiej kuchni.

Kupcy ormiańscy prawie przez całe średniowiecze i barok byli swoistymi łącznikami między krajami szeroko pojętego Orientu a Polską. Sprowadzali do Polski nie tylko określone towary, ale i nazewnictwo związane z nimi. Przeważnie chodzi o nazwy i terminy odnośnie ubrań, przedmiotów domowego użytku, kobierców, broni, żywności, przypraw oraz słodczy itd. Praktycznie żaden termin w powyższym zakresie nie ma ormiańskiego pochodzenia. Prawie wszystkie pochodzą z arabskiego, perskiego lub tureckiego, a czasem nawet z rumuńskiego i węgierskiego. Jednak właśnie za pośrednictwem Ormian (nie języka ormiańskiego) zostały wprowadzone do języka polskiego i do polskiej mentalności¹. Ciekawostką tych zapożyczeń jest też to, iż (nawet jeśli dość często to się odbywało za pośrednictwem tureckiego) dość duża grupa z nich ma arabskie pochodzenie.

Nazwy większości tych produktów wciąż funkcjonują w języku polskim (w ten sam sposób jak wówczas lub jako derywaty) i nadal mają wpływ na naszą mentalność i percepcję świata pozajęzykowego.

Jak wskazuje literatura przedmiotu, „istotną częścią importowanych (przez Ormian do Polski – G.M.) produktów spożywczych były przyprawy, takie jak m.in. imbir i szafran”². Rzecz jasna, import ormiański nie ograniczał się jedynie do tych dwóch przypraw, ale przejrzymy się bliżej się jednej z nich.

Wgłębiając się nieco w etymologię nazwy w/w *szafran*³, zobaczymy arabskie korzenie⁴, które w czasie „owocowały” różnymi derywacjami w innych językach. Do arabskiego pochodzenia słowa *szafran* podobne podejście mają również m.in. polscy naukowcy⁵, jednak gwoli precyzji trzeba dodać, że w literaturze przedmiotu pojawiają się też przypuszczenia, iż arabskie *szafran* jest arabizowaną formą perskiego słowa

¹ Jakiś czas temu materia ta była poruszona m.in. przeze mnie w ramach pewnego przedsięwzięcia Uniwersytetu Warszawskiego, wszak uważam, iż z perspektywy językowej była ona analizowana i prezentowana (z przyczyn niezależnych ode mnie) niewystarczająco szczegółowo.

² P. Nieczuja-Ostrowski, *Ormianie w Polsce. Przeszłość i teraźniejszość*, wyd. A. Marszałek, Toruń 2011, s. 195; por. też: G. Rąkowski G., *Polska egzotyczna*, t. 1, wyd. Rewasz, Warszawa 2013; K. Murawski, *Gdańskie Miniatury – ślady ormiańskie i tatarskie*, Gdańsk 2016; M. Dobrowolski, *Bogate tradycje handlu z Iranem*, „Puls Biznesu”, z dn. 22.11.2016.

³ Jest to rodzaj rośliny z rodziny kosaćcowatych (por.: *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, t. 41: 192). „[...] Współcześnie najdroższa przyprawa świata. Za kilogram tego kulinarnego dodatku trzeba zapłacić nawet kilka tysięcy złotych! Tak wysoka cena szafranu sprawia, że uważa się go niemal za towar luksusowy. Jego niepowtarzalny smak jest jednak wart każdych pieniędzy” *Szafran - zastosowanie drogocennej przyprawy*, z dn. 15.04.2016, za <http://www.kuchnia.wp.pl/szafran-zastosowanie-drogocennej-przyprawy-6054905436439681a> (dostęp: 14.06.2017).

⁴ U. Մկրտչյան, L. Խաչատրյան, *Հայոց լեզվի պատմության դասընթաց. Գրային ժամանակաշրջան, հրատ. Զանգակ, Երևան 2016*, s. 191.

⁵ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny...; Słownik wyrazów obcych*, opracowanie etymologii A. Bańkowski, wyd. PWN, Warszawa 1995, s. 1067; A. Brückner, *Słownik etymologiczny języka polskiego*, wyd. Krakowska Spółka Wydawnicza, Kraków 1927, s. 539.

zarparān [mający żółte liście]⁶. Nie jest to jednak pogląd rozpowszechniony wśród naukowców. W literaturze naukowej jest również domniemanie, iż *szafran* ma akadyjskie pochodzenie⁷, wszak nie jest to aż tak pewne, żeby warto było brać pod uwagę. Wybitny ormiański językoznawca Hraczja Aczarjan, zaznaczając podobne stanowisko niemieckiego językoznawcy Heinricha Hübschmanna⁸ jako pochodzenie słowa *szafran* bez wątpienia podaje również język arabski, podkreślając, jak już wymieniłem wcześniej, iż to od niego zapożyczono w wielu językach w Azji i Europie⁹. Ponadto, H. Aczarjan używa wymowy *qawḥḥawūl* [*zap'ran*] w języku ormiańskim, choć jest ona powszechnie znana Ormianom również jako *qawḥḥawūl* [*zafran*] lub *zawḥḥawūl* [*szafran*]. Rzecz w tym, iż litera ḥ [dźwięk f] w języku ormiańskim pojawia się dopiero w XI wieku, zaś przed tym każdy dźwięk f był zastąpiony przez ḥ [wybuchowe p']. Fakt ten wskazuje na co najmniej okres pojawienia się słowa *szafran* w języku ormiańskim – czyli z pewnością przed XI wiekiem, znacznie wcześniej niż we francuskim lub angielskim¹⁰. Przy haśle *zafran*, A. Garkavec, prezentując ormiańską wersję (*qawḥḥawūl* [*zafran*]) oraz wariant arabski [*za'ferān*], podaje następujący przykład jako typową ilustrację hasła: „*bir čerek ḥozu ... ermeničä toldurgay burč, zafran* [ćwierć jagnięciny ... niech przyprawią ją po ormiańsku pieprzem czarnym i szafranem]”¹¹. Takie stwierdzenie wskazuje raczej na możliwość zakorzenionego porównania z *szafranem* w kuchni ormiańskiej.

Zatem co w średniowieczu eksportowali Ormianie do Polski? Po prostu *szafran* czy (nawet nieświadomie) element kultury i bytu arabskiego? A może dla nich było po prostu znane, a nawet przyswojone, zarmenizowane, pojęcie? W każdym razie „oferta” ta była tak atrakcyjna, że stała się nawet ulubioną w Polsce przyprawą „do potraw, a mianowicie do: ryb, flaków i ciast wielkanocnych. Upodobanie smaku Polaków odbiło się w przysłowia: ‘Pieprzno i szafranno, moja mościa panno’. – ‘Lepszy funt szafranu, niż wóz siana’”¹², itd.

Jako ciekawostkę przypomnę, iż ślad *szafranu* został nawet w XX wieku w *ambranie*, a to „bułka duża z szafranem, zewnątrz miodem polewana, którą Ormianie na stypach pogrzebowych przyjaciółom i ubogim rozsyłali”¹³.

⁶ Por. A. Asbaghi, *Persische Lehnwörter im Arabischen*, wyd. Otto Harrassowitz, Wiesbaden 1988; S. Z. Mousavi, Z. B. Seyedeh, *Historical uses of saffron: Identifying potential new avenues for modern research*, w: *Avicenna Journal of Phytomedicine*, 2011, vol. 1, no. 2, s. 57-66; *Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона*, t. XXXIX, 1903, s. 218-219. za http://www.ru.wikisource.org/wiki/ЭСБЕ/Шафран,_растения (dostęp: 13.06.2017); S. Yasmin, F. A. Nehvi, *Saffron as a valuable spice: A comprehensive review*, (w:) *African Journal of Agricultural Research*, 2013, vol. 8/3, s. 234-242, 24 January.

⁷ P. Mikaili, M. Sharifi, J. Shayegh, Sh. Sarahroodi, *A Review on Pharmacognotic and Pharmaceutical Terms Originated from Islamic Sources*, w: *Journal of Basic and Applied Scientific Research*, nr 2 (4) 2012, s. 3237.

⁸ H. Hübschmann, *Armenische Grammatik*, wyd. Breitkopf & Härtel, Leipzig 1895, s. 279.

⁹ Հր. Աճառյան, *Հայերէն Արմատական Բառարան*, t. 2, wyd. Երևանի Պետական Համալսարան, Երևան 1971, s. 85-86.

¹⁰ *Հայկական Սովետական Հանրագիտարան*, Երևան 1986, t. 12, s. 609; Է. Աղայան, *Արդի հայերէնի բառարանական բառարան*, wyd. Հայաստան, Երևան 1976, t. 2, s. 601.

¹¹ А. Гаркавец, *Кыпчакское письменное наследие. Том III. Кыпчакский словарь. По армянописьменным памятникам XVI-XVII веков*, wyd. БАУР; КАСЕАН, Алматы, 2010, s. 1758.

¹² Z. Gloger, *Encyklopedia staropolska ilustrowana*, wyd. P. Laskauer i W. Babicki, Warszawa 1900-1903, t. 4, s. 302.

¹³ Ibidem, t. 1, s. 46.

Paweł Nieczuja-Ostrowski

PARTIE POLITYCZNE ARMENII CZĘŚĆ 2. „CHRZEŚCIJAŃSKO-NARODOWE ODRODZENIE”

Lista partii politycznych i ich sojuszy uczestniczących w wyborach w latach 1995-2018 na ormiańskiej scenie politycznej, zamieszczona w poprzednim numerze „Biuletynu” (1/2019), zawiera aż 68 pozycji. Tylko niektóre z nich ujawniają trwałość funkcjonowania. Osoby dążące do rzetelnego rozpoznania rzeczywistości politycznej współczesnej Armenii natrafiają więc na dużą trudność w dotarciu do informacji o nich, którą często potęguje niejednorodność tłumaczeń nazw partii. Ujawniają się one np. przy opisywanej poniżej partii. Dlatego przyjęta forma prezentacji poszczególnych partii ma charakter ogólnej informacji, identyfikującej ugrupowania, i w zamyśle ma stanowić właściwy punkt wyjścia dla pogłębionych badań.

„Chrześcijańsko-Narodowe Odrodzenie” (dalej: Ch-NO) jest jedną z partii politycznych uczestniczących w ostatnich wyborach do Zgromadzenia Narodowego RA (9 grudnia 2018 r.). Nie odniosła jednak ona sukcesu wyborczego.

Właściwa nazwa partii to: «Քրիստոնեա-ժողովրդական վերածնունդ» կուսակցություն („Kristonea-žoghovyrdakan weracund” kusacutiun). Powstała ona w maju 2005 r., a jej rejestracji dokonano 10 października 2005 r.¹

W materiałach źródłowych można spotkać się z różnym tłumaczeniem nazwy partii na języki obce, także w publikacjach instytucji państwowych. Na witrynie Centralnej Komisji Wyborczej RA w 2018 r. prezentuje się ją jako: CHRISTIAN-POPULAR RENAISSANCE PARTY². Na tej samej witrynie w 2007 r. przedstawiono ją pod nazwą: CHRISTIAN-DEMOCRATIC RENAISSANCE PARTY³. Innymi występującymi tłumaczeniami, m.in. są: Christian Democratic Rebirth Party, Christian-Democratic Revival Party i People's Christian Renaissance Party.

Ch-NO powstało z potrzeby istnienia siły politycznej realizującej główne zasady i wartości chrześcijańskie w życiu publicznym i społecznym. Opowiadało się ono m.in. za integracją ze strukturami europejskimi i zacieśnianiem relacji z NATO, równocześnie podkreślając potrzebę bliskiej współpracy z WNP, Federacją Rosyjską i USA. W polityce krajowej głosiło dążenia do realizacji praw człowieka, tworzenia wolnej i

Godło Ch-NO

(fot. źródło:

<https://m.facebook.com/Հայաստանի-Քրիստոնեա-ժողովրդավարական-կուսակցություն-269141110470230/>)

¹ *Political Parties of Republic of Armenia participating in the National Assembly Elections 2007. Voters's Guidebook*, yerevan 2007, s. 103; ՀԱՅՏԱՐԱՐԱԳԻՐ ՔՐԻՍՏՈՆԵԱ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՐԱԾՆՈՒՆԴ» ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ ԳՈՒՅՔԻ ԵՎ ԵՎԱՍՈՒՏՆԵՐԻ ՄԻԱՍԻՆ 2017 թվականի նոյեմբեր – 2018 թվականի հոկտեմբեր, Central Electoral Commission of the Republic of Armenia, <https://www.elections.am/parliamentary/> (dostęp: 20.04.2019).

² Sunday, December 09, 2018 Parliamentary Elections, Republic of Armenia Central Electoral Commission, <https://www.elections.am/parliamentary/> (dostęp: 20.02.2019).

³ Saturday, May 12, 2007 Parliamentary (Proportional) Elections, Republic of Armenia Central Electoral Commission, (dostęp: 20.02.2019).

konkurencyjnej gospodarki rynkowej wolnej od monopolu oraz urzeczywistniania idei sprawiedliwości prawnej i społecznej. Przewodnią rolę w rozwoju narodu przypisywało Ormiańskiemu Kościołowi Apostolskiemu i podkreślało konieczność współpracy wszystkich ormiańskich Kościołów⁴.

Godło Ch-NO stanowi wizerunek białej (częściowo niebieskiej) gołębiczy w locie, trzymającej gałązkę oliwną. Ponad nią umieszczono tzw. słoneczny krzyż – arewachacz, właściwie Արևախաչ (arevakhach), symbolizujący wieczność, jak też niebiańskie życie, będący charakterystycznym elementem ormiańskiej kultury (obecny m.in. na chaczkarach, nagrobkach, budynkach). Przyjętymi w godle kolorami są biały i niebieski (odcień: #0e5d85).

Partii, od jej założenia przewodził Mykyrticz Gimiszian, właściwie Մկրտիչ Եգիկի Գիմիշյան (Mkrtych Gimishyan; wersje imienia: Sos, Mkrtych (Sos), Mkrtych-Sos; wersje nazwiska: Gimishian), urodzony w 1953 r. w Achalcyche. Był deputowanym Zgromadzenia Narodowego siódmej kadencji z ramienia Ormiańskiego Kongresu Narodowego i członkiem frakcji „Republika”⁵. W 2018 r. do wyborów partię prowadził (także na 1. miejscu na liście) Lewon Szirinian, właściwie Լեւոն Ղազարի Շիրինյան (Levon Shirinyan), urodzonych w 1953 r., dr hab. nauk politycznych, doktor filozofii⁶.

Mykyrticz Gimiszian

(fot. źródło: <https://www.aravot.am>)

Lewon Szirinian

(fot. źródło: <https://news.am>)

Ch-NO dwukrotnie uczestniczyło w wyborach parlamentarnych pod swoim szyldem partyjnym, tj. w 2007 r. i 2018 r. W okresie pomiędzy nimi, wraz z 12 innymi ugrupowaniami, partia wsparła, utworzony w 2008 r. przez byłego prezydenta Lewona Ter-Petrosjana, opozycyjny Ormiański Kongres Narodowy⁷.

⁴ *Political Parties of Republic of Armenia participating in the National Assembly Elections 2007...*, s. 103-106.

⁵ Մկրտիչ Եգիկի Գիմիշյան, National Assembly of the Republic of Armenia, <http://www.parliament.am/deputies.php?sel=details&ID=388&lang=arm&enc=utf8> (dostęp: 20.02.2019).

⁶ ՀԱՄԱՊԵՏԱԿԱՆ ԸՆՏՐԱԿԱՆ ՑՈՒՑԱԿ, ՄԱՍ I, «Քրիստոնեա - ժողովրդական վերածնունդ» կուսակցության (ԹԺԿ), QZVK09.12.18.xlsx, Electoral Commission of the Republic of Armenia, <https://www.elections.am/parliamentary/> (dostęp: 20.04.2019).

⁷ About ANC, Armenian National Congress, <http://www.anc.am/en/aboutANC/members> (dostęp: 20.02.2019).

W wyborach z 12 maja 2007 r. na Ch-NO zagłosowało zaledwie 3433 osoby (tj. 0,25% głosujących), co uplasowało je na 19 pozycji. W 2018 r. uzyskało ono nieco tylko lepszy wynik, gdyż poparło je 6458 osób (tj. 0,51% głosujących), dając mu przedostatni wynik⁸. W wyborach tych lista partii otrzymała numer 6.

Partia nie posiada witryny internetowej. Obecna jest w mediach społecznościowych, gdzie posiada profil wyborczy na Facebook'u (<https://www.facebook.com/Հայաստանի-Քրիստոնեա-Ժողովրդավարական-Կուսակցություն-269141110470230/>).

Na Facebooku od 2018 r. istnieje także zbliżony profil pod nazwą Ormiańska Partia Chrześcijańsko-Demokratyczna, właściwie Հայաստանի Քրիստոնեա-Ժողովրդավարական Կուսակցություն (Hajastani kristonea-žoghowyrdakarakan kusakcutiun). (<https://www.facebook.com/cdparmenia/>), na którym prezentuje się wystąpienia publiczne jej członków i relacje ze spotkań.

Poniżej zamieszczone zostały wybrane zdjęcia z kampanii wyborczej w 2018 r., udostępnione na profilu partii.

⁸ P. Nieczuja-Ostrowski, *Partie polityczne Armenii. Część 1. Przemiany systemu partyjnego*, „Biuletyn Instytutu Badań Ormiańskich” 1/2019, s. 24, 27.

**ՔՐԻՍՏՈՆԵԱ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՐԱՃՆՈՒՆԴ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ**

№ 6

ԲԱՐԵԿՅՈՒԿ ՀԱՅՐԵՆԻԻԻ
ՀԻՄՔՈՒՄ ԸՆԿԱՏ Է
ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՑՈՒՄԸ...

Հայկ Սոտքիասյան

**ՔՐԻՍՏՈՆԵԱ-ԺՈՂՈՎՐԴԱԿԱՆ ՎԵՐԱՃՆՈՒՆԴ
ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆ**

№ 6

ԲԱՐԵԿՅՈՒԿ ՀԱՅՐԵՆԻԻԻ
ՀԻՄՔՈՒՄ ԸՆԿԱՏ Է
ԱՂՔԱՏՈՒԹՅԱՆ ՎԵՐԱՑՈՒՄԸ...

Մարիամ Մանուկյան

Krystian Pachucki-Włosek

KONFLIKT KARABASKI JAKO NARZĘDZIE FEDERACJI ROSYJSKIEJ W ODDZIAŁYWANIU NA POLITYKĘ WEWNĘTRZNĄ I ZAGRANICZNĄ ARMENII I AZERBEJDŻANU

Problem przynależności regionu Górskiego Karabachu był jednym z pierwszych, który ujawnił się w Związku Radzieckim jeszcze wiele lat przed upadkiem Kraju Rad.

Na początku lat sześćdziesiątych XX wieku elita ormiańska zwróciła uwagę na niekorzystną sytuację demograficzną w Górskim Karabachu. Wzrastała dzietność rodzin azerskich a spadała w rodzinach ormiańskich. Dodatkowo władze Azerbejdżańskiej SRR prowadziły politykę przymusowego wysiedlania ludności ormiańskiej ze spornego terytorium oraz usuwania działaczy partyjnych o pochodzeniu ormiańskim ze struktur samorządowych. Takie postępowanie skłoniło Ormian do rozpoczęcia kampanii na rzecz przyłączenia regionu w skład Armenijskiej SRR. Początkowo działania ograniczyły się do drogi legislacyjnej i wystosowywania pism do władz centralnych, w 1963 i 1965 roku. Nikita Chruszczow i jego następcą Leonid Breżniew zignorowali prośby ludności ormiańskiej.

Gorbaczowowska pierestrojka wyzwoliła w Ormianach zamieszkujących Karabach chęć recesji. Spotkało się to ze stanowczymi działaniami władz Azerskiej SRR, które dopuściły do pogromów ludności ormiańskiej w Sumgaitie w 1988 roku, czy w Baku w 1990 roku. Sytuacja stawała się coraz bardziej napięta, władze radzieckie chcąc ratować swoje wpływy na Zakaukaziu, podgrzewały problem zgodnie ze starą stalinowską maksymą *dziel i rządź*. Upadek Związku Radzieckiego i powstanie niepodległych państw doprowadziło do wznowienia konfliktu. Wybuchła jedna z trzech wojen (wojna o Górski Karabach, wojna w Czeczeni, wojna domowa w Gruzji), które miały miejsce na Kaukazie Południowym w latach dziewięćdziesiątych.

Za istotny czynnik konfliktu, który trwa już ponad 30 lat, należy uznać działania Komitetu Karabach. Komitet ten dążył do przyłączenia Górskiego Karabachu w skład Armenii. Radykalne metody stosowane przez jego oddziały paramilitarne, jak i pogromy dokonywane przez ludność azerską na ormiańskich współmieszkańcach były przyczyną wzrastającej nienawiści między nacjami. Same działania zbrojne wybuchły w 1992 roku po odebraniu przez azerski parlament Górskiemu Karabachowi statusu obwodu autonomicznego, co zmusiło Ormian zamieszkujących sporny region do ogłoszenia niepodległości¹. Azerbejdżan wobec zagrożenia jedności terytorialnej państwa, zdecydował się na podjęcie działań zbrojnych.

1. WSPARCIE ROSYJSKIE DLA ARMENII I AZERBEJDŻANU PODCZAS WOJNY O GÓRSKI KARABACH (1992-1994)

Problem podziału sprzętu pozostającego po likwidacji Armii Radzieckiej

Głównym problemem powstałym po rozpadzie Związku Radzieckiego, obok kryzysu gospodarczego stał się podział sprzętu wojskowego pozostającego po armii ogólnozwiązkowej. Dwa państwa kaukaskie będące w stanie wojny zabiegały o otrzymanie jak największej części sprzętu znajdującego się w byłym Zakaspijskim Okręgu Wojskowym. Niepodległa Armenia znajdowała się na przegranej pozycji, ponieważ

¹ R. Czachor, *Abchazja, Osetia Południowa, Górski Karabach: geneza i funkcjonowanie systemów politycznych*, Instytut Polsko-Rosyjski, Wrocław 2014, s. 353-356.

większość sił armii radzieckiej stacjonowała na terytorium Azerbejdżańskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej. Początkowo dochodziło do niekontrolowanej sprzedaży i rozkradania sprzętu². Dowódcy stacjonujących jednostek bardzo często wynajmowali podległe im oddziały stronom walczącym. Według ministerstwa spraw zagranicznych nieuznawanej Republiki Karabachu największy procent wśród najemników po stronie azerskiej stanowili Rosjanie³.

W maju 1992 roku oficjalnie dokonano podziału sprzętu. Dysproporcje były ogromne: strona azerbejdżańska otrzymała ponad 200 czołgów, ponad 300 pojazdów opancerzonych, 200 transporterów opancerzonych typu BMP i BTR. Na początku 1992 roku w wyniku rozbrajania 4 Armii Azerbejdżan pozyskał dodatkowo 14 czołgów, 96 BMP i 45 BTR i BPDM, około 3000 karabinów, 839 maszyn transportowych⁴. Strona ormiańska otrzymała zaledwie ponad 50 czołgów, 40 pojazdów typu BMP i BTR⁵.

Dysproporcje były tak duże, że Rosjanie postanowili dobrowolnie przekazać siłom armeńskim 39 BMP, 10 BTR i BRDM, 8 pojazdów wyposażonych w system GRAD, 12 samolotów Mi-24, kilka śmigłowców Mi-8⁶. Przekazanie nastąpiło po podpisaniu przez Armenię 15 maja 1992 roku układu taszkenckiego, w którym uczestniczyła Moskwa. Układ gwarantował stroną porozumiewającym się pomoc ze strony pozostałych członków w sytuacji konfliktu zbrojnego. Rosjanie zgodnie z zapisami układu zobowiązani byli do udzielenia pomocy, wstrzymali się od udziału własnych żołnierzy, przekazując sam sprzęt.

Pierwsze problemy pojawiły się zaraz po przyjęciu przez obie strony „nowego” sprzętu. Dysponowały identycznymi maszynami, które w warunkach bojowych ciężko było odróżnić w tym celu strona ormiańska na swoich pojazdach opancerzonych i czołgach malowała krzyż, a strona azerska-półksiężyc. Pomimo dużej dysproporcji sił Ormianie uzyskali przewagę nad stroną azerbejdżańską – posiadali dobrze wyszkolonych zawodowych oficerów, którzy służyli jeszcze w Armii Radzieckiej. Azerowie byli pozbawieni doświadczonych wyższych oficerów ze względu na politykę władz radzieckich odnośnie obowiązkowej służby wojskowej ludności muzułmańskiej. Znajomość języka rosyjskiego miała kluczowy wpływ na karierę wojskową, Azerowie znający go w mniejszym stopniu nie mogli liczyć na szybkie wspinanie się po szczeblach kariery wojskowej. Dyskryminacja miała swoją genezę jeszcze z czasów carskich, kiedy żołnierze muzułmanie uważani byli za element niepewny i skłonny do buntów.

Relacje Rosji z Armenią i Azerbejdżanem w czasie konfliktu karabaskiego

Rozpoczęte działania wojenne w 1992 roku nie zaburzyły prawidłowej kolejności nawiązywania relacji z nowymi partnerami. 3 kwietnia 1992 roku nawiązano oficjalne stosunki dyplomatyczne pomiędzy Federacją Rosyjską i Republiką Armenii, dzień później 4 kwietnia taki sam dokument Federacja Rosyjska podpisała z Republiką Azerbejdżanu. Początkowo Moskwa sprzyjała stronie azerskiej z dwóch powodów: Po pierwsze, Azerbejdżan posiadał znaczne złoża ropy naftowej i gazu ziemnego a Rosjanie chcieli utrzymać monopol na eksport tych surowców na kontynent europejski. Po drugie, pierwszy prezydent

² Dzięki niekontrolowanemu rozkradaniu sprzętu poradzieckiego strona azerska przejęła większość sprzętu znajdującego się w głównym składzie amunicji Zakaspijskiego Okręgu Wojskowego. Stronie armeńskiej udało się zdobyć znacznie skromniejsze ilości sprzętu ze względu na brak zlokalizowania dużych magazynów wojskowych na terytorium Armeńskiej SRR.

³ *Иностранные наемники в войне против Арцаха*, Министерство иностранных дел Республика Арцах, <http://www.nkr.am/ru/mercenaries-in-azerbaijani-army>, (dostęp: 15.05.2019).

⁴ М. Жирохов, *Семена распада. Войны и конфликты на территории бывшего СССР*, БХВ-Петербург, Петербург 2012, с. 252.

⁵ Ibidem.

⁶ Ibidem, s. 253.

niepodległego Azerbejdżanu Ajaz Mutalibow był członkiem KPZR i I sekretarzem Azerbejdżańskiej SRR w końcowym okresie istnienia ZSRR. Sytuacja uległa zmianie po wydarzeniach z 1992 roku, kiedy prezydent Mutalibow został zastąpiony przez przywódcę opozycyjnego Ludowego Frontu Azerbejdżanu, Abulfaza Elczibeja. Polityka Elczibeja o wyraźnym wydźwięku prozachodnim doprowadziła do weryfikacji działań rosyjskich w konflikcie karabaskim. Władze moskiewskie zdecydowały się udzielić poparcia stronie ormiańskiej. Nie było to trudne do zrealizowania, ponieważ strona ormiańska sama poszukiwała możliwości zacieśnienia współpracy z Rosją. Jeszcze w maju 1992 roku na zaproszenie do Armenii przybył Minister Obrony Narodowy Federacji Rosyjskiej Paweł Graczow. Wizyta ta miała jedynie symboliczny wydźwięk, jednak utwierdziła władzę rosyjskie o dobrych chęciach Ormian⁷.

Dwa miesiące po zaprzysiężeniu prezydenta Elczibeja, 21 sierpnia 1992 roku Rosja podpisała dokument regulujący stan prawny stacjonujących jednostek wojsk rosyjskich na terytorium Republiki Armenii⁸. 30 września 1992 roku dopisano kolejny dokument regulujący status rosyjskich wojsk ochrony pogranicza. Zgodnie z umową rosyjskie oddziały miały osadzić odcinek na granicy z Turcją i Iranem. Porozumienie zastrzegało podział 50:50 kosztów utrzymania tych oddziałów, oraz wprowadzała zapis o tym że 50% liczebności oddziałów ochrony pogranicza będą stanowić obywatele Armenii⁹. Podpisanie tych dwóch umów było wielkim sukcesem dyplomacji armeńskiej. Zapewnienie stałego stacjonowania wojsk rosyjskich odsunęło zagrożenie przystąpienia Turcji do konfliktu o Górski Karabach po stronie azerskiej.

Strona ormiańska lepiej rozumiała znaczenie posiadania partnera rosyjskiego po swojej stronie, natomiast Azerbejdżan kierował się przeświadczeniem, że po upadku ZSRR Federacja Rosyjska straciła swoją pozycję na rzecz USA. Elita azerska sprawująca władzę w 1992 roku i na początku 1993 roku nie brała pod uwagę, że USA uzna obszar postradziecki jako rosyjską strefę wpływów. Potwierdza to podjęcie decyzji o nieprzystępowaniu do Układu Taszkenckiego, co doprowadziło do dalszego pogarszania się relacji z Rosją. Prezydent Lewon Ter-Petrosjan widział korzyści w przystąpieniu do porozumienia. 15 maja 1992 roku Armenia jako jeden z założycieli przystąpiła do Układu Taszkenckiego. Posunięcie to dało szybkie efekty. Już 20 maja dowódca zjednoczonych wojsk WNP Jewgienij Szaposznikow powiedział, że przyłączenie się jakiegoś państwa do konfliktu karabaskiego spowoduje wybuch III wojny światowej. Przemówienie to miało stać się przestrożą dla Republiki Tureckiej. Ormianie kolejny raz otrzymali wentyl bezpieczeństwa przed agresją ze strony Turcji¹⁰.

Elity polityczne Armenii wyraziły podziękowania stronie rosyjskiej za przyjazne działania, jednak 24 listopada 1992 roku minister obrony narodowej Armenii Wazgen Manukian zapowiedział, że jeśli Armenia utraci Karabach to będzie zmuszona dokonać zmiany z kursu prorosyjskiego na prozachodni. Utrata ostatniego sojusznika na Kaukazie Południowym doprowadziłaby do upadku wpływów rosyjskich w tym regionie, dlatego strona rosyjska dołożyła wszelkich starań aby w jak największym stopniu wspomagać stronę armeńską.

⁷ Т. де Ваал, *Черный сад. Армения и Азербайджан между миром и войной*, с. 177, https://www.kavkaz-uzel.eu/system/uploads/attachment_data/file/0002/24358/Chernyy_sad._Armeniya_i_Azerbaydzhan_mez_hdu_mirom_i_войной.pdf, (dostęp: 11.05.2019).

⁸ *Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной помощи между Российской Федерацией и Республикой Армения*, http://www.mid.ru/foreign_policy/international_contracts/2_contract/-/storage-viewer/bilateral/page-257/47338, (dostęp: 10.05.2019).

⁹ *Договор между Российской Федерацией и Республикой Армения о статусе Пограничных войск Российской Федерации, находящихся на территории Республики Армения, и условиях их функционирования (Ереван, 30 сентября 1992 г.)*, <http://ps.fsb.ru/international/agreement/text.htm%21id%3D10320710%40fsbArticle.html>, (dostęp: 10.05.2019).

¹⁰ *Почему Турция сожалеет, что 30 лет назад не решилась отправить войска в Карабах?*, <http://vzglyad.az/news/111881/Почему-Турция-сожалеет,-что-30-лет-назад-не-решилась-отправить-войска-в-Карабах-.html>, (dostęp: 21.05.2019).

Końcowy okres konfliktu

Rosyjskie wsparcie umożliwiło przeprowadzenie skutecznej kontrofensywy wiosną 1993 roku. Zwiększono nieoficjalne dostawy broni dla strony armeńskiej. Potwierdzeniem tego procesu stało się pojawienie się na wyposażeniu armii w 1994 roku czterech samolotów szturmowych Su-25¹¹. Ormianie zajęli nie tylko Karabach, ale też Korytarz Laczyński co stanowi 14% terytorium Azerbejdżanu. Porażki wojsk Azerbejdżanu doprowadziły do usunięcia prezydenta Elczibeja. Nowym przywódcą został Hajdar Alijew, dawny I sekretarz Azerbejdżańskiej SRR w okresie rządów Leonida Breżniewa. Stary aparatczyk w przeciwieństwie do swojego poprzednika zdawał sobie sprawę z przewagi rosyjskiej nad stroną amerykańską w kwestii możliwości wpływania na region Kaukazu. Na początku urzędowania zdecydował o przystąpieniu Azerbejdżanu do Układu Taszkińskiego. Działanie to miało na celu zmniejszenie wsparcia rosyjskiego dla strony ormiańskiej. Krok ten doprowadził do pewnego ocieplenia relacji na linii Moskwa- Baku. Władze rosyjskie chcąc odzyskać utracone wpływy w Azerbejdżanie zmniejszyły pomoc dla Armenii. Takie działania Rosjan uniemożliwiły osiągnięcie sukcesu militarnego sił zbrojnym Armenii. Prośba prezydenta Hajdara Alijewa o mediację została wysłuchana. Porzucenie mediacji ze strony ONZ-u na rzecz struktur WNP stanowiło przejaw ustępstwa wobec Rosji, mający na celu złagodzenie porażki Azerbejdżanu.

5 maja 1994 roku podpisano protokół biszkecki wstrzymujący walki na kilka dni. Najgorętsze negocjacje trwały od 9 do 11 maja. Azerowie ponieśli całkowitą klęskę podczas negocjacji: Ormianie zachowali wszystkie nabytki terytorialne. Największą porażką wizerunkową była zgoda na podpisanie rozejmu pomiędzy Armenią, Azerbejdżanem i Górskim Karabachem, co sugerowało uznanie istnienia Górskiego Karabachu. Brak wsparcia ze strony rosyjskiej był podyktowany działaniami podjętymi przez Hajdara Alijewa w 1993 roku. Dobrze przebiegające negocjacje w sprawie kontraktu stulecia. Kontrakt miał dotyczyć eksportu azerskiej ropy naftowej wydobywanej z głębin Morza Kaspijskiego do Europy, oraz pomoc przy rozpoczęciu eksploatacji złóż gazu ziemnego. Pomyślny przebieg rozmów niepokoił Moskwę, ponieważ pozbawiłby rosyjski Gazprom monopolu na reeksport azerskiej ropy naftowej i gazu ziemnego - tak też się stało. Końcowy rozejm został podpisany 12 maja 1994 roku dzięki mediacjom grupy mińskiej działającej w ramach OBWE¹².

Brak wsparcia dla Azerbejdżanu stał się początkiem kursu prozachodniego tego kraju i utraty znaczących wpływów rosyjskich w Republice Azerbejdżanu, natomiast wsparcie udzielone Republice Armenii doprowadziło do początku budowania trwałego sojuszu militarnego i gospodarczego.

2. WPŁYW WŁADZ KREMLOWSKICH NA POLITYKĘ WEWNĘTRZNĄ ARMENII I AZERBEJDŻANU PO PODPISANIU ROZEJMU (1994-2018)

Okres kreowania polityki rosyjskiej wobec państw kaukaskich

Pierwsza połowa rządów prezydenta Rosji Borysa Nikołajewicza Jelcyna (1991-1994) to okres braku spójnej polityki Federacji Rosyjskiej wobec krajów powstałych w wyniku upadku ZSRR¹³. Rosja musiała określić swoje stanowisko wobec tych nowopowstałych organizmów państwowych. Działania rosyjskie miały być bardziej wycofane w kwestiach politycznych, jednak powstałe konflikty zmusiły Rosję do

¹¹ H. Оганова, *На защите воздушных рубежей*, <https://noev-kovcheg.ru/mag/2009-07/1670.html>, (16 V 2019).

¹² S. Huseynova, A. Hakobyan, S. Rumyantsev, *Beyond the Karabakh Conflict: The story of Village Exchange*, Heinrich Böll Foundation South Caucasus Regional Office, Tbilisi 2012, s. 12.

¹³ W. Materski, *Zakaukazie- obszar rywalizacji pomiędzy Rosją, Turcją i Persją*, (w:) *Kaukaz w dobie globalizacji*, red. A. Furier, Instytut Wschodni UAM, Poznań 2005, s. 25.

zmiany polityki. Pokój zawarty w 1994 roku był swego rodzaju kolejnym nieudanym eksperymentem, nie zadowolili żadnej ze stron, Ormianie pragnęli przyłączenia Górskiego Karabachu do Republiki Armenii, natomiast Azerbejdżan chciał odzyskać kontrolę nad zbuntowanym regionem. Moskwie na rękę było doprowadzenie do powstania *status quo*. Można pokusić się o stwierdzenie, że jej intencją (przynajmniej po 1988 r.) wcale nie było rozwiązanie tego konfliktu. Chciała mieć narzędzie wywierania presji na oba te państwa. Polityka wobec państw regionu kaukaskiego została wykreowana po 1995 roku w przemówieniu ministra Andrieja Kozyriewa, który przedstawił nowe znaczenie terminu *bliska zagranica* i określił tym samym strategię bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej.

Azerbejdżan

Jeszcze w 1993 roku strona rosyjska zrozumiała, że ich oczekiwania co do polityki Hajdara Alijewa okazały się błędne. Dawny działacz Komunistycznej Partii Związku Radzieckiego postawił na współpracę z państwami zachodnimi. Potwierdzeniem kursu prozachodniego było sfinalizowanie rozmów na temat udziału koncernów zachodnich w eksploatacji azerskich złóż naturalnych. 20 września 1994 roku podpisano tak zwany Kontrakt Stulecia. Rosjanie chcąc zmusić Azerbejdżan do ustępstw wykorzystali ostatnie narzędzie nacisku ekonomicznego w postaci dostaw gazu ziemnego. W 2006 roku Moskwa chcąc wymóc ustępstwa natury politycznej podniosła cenę gazu za 1000 m³ z 110\$ do 235\$¹⁴. Działania okazały się nieskuteczne. Nowy lider, İlham Alijew zdecydował się ograniczyć import rosyjskiego gazu i rozpocząć eksploatację własnych złóż.

Polityka nacisku energetycznego Władimira Putina doprowadziła do upadku wpływów rosyjskich w azerskim sektorze wydobywczym. Jedyną gałęzią w której Rosja utrzymuje status lidera to dostawa żywności, jej udział stanowi około 50% całego azerskiego importu żywności¹⁵. Produkty rolne nie są wykorzystywane przez Kreml jako siła nacisku, z powodu strachu przed kolejną dywersyfikacją azerską, która doprowadzi do całkowitej marginalizacji rosyjskich wpływów na sytuację wewnętrzną.

Moskwa z niepokojem spogląda na wzrastające wpływy tureckie. Azerbejdżan jak pozostałe republiki radzieckie zamieszkiwane przez ludy tureckie, podjął ścisłą współpracę z Republiką Turcji. Tureckie koncerny przejmowały sektor budowlany, rosły w siłę w sektorze wydobywczym. W sektorze wydobywczym ważną rolę odgrywa turecka SOCAR, która sfinansowała częściowo budowę ropociągu Baku-Tbilisi-Ceyhan i gazociągu Baku-Tbilisi-Erzurum oraz jest głównym inwestorem w budowę nowego gazociągu TANAP biegnącego do południowej Europy¹⁶. Dzisiejsza pozycja jest stabilna i silna. Głównym celem działań Rosji jest próba utrzymania wpływów dla zrównoważenia wpływów tureckich.

Moskwa odgrywa ważną rolę dla polityki bezpieczeństwa wewnętrznego Azerbejdżanu. Kraj ten zmuszony jest utrzymywać dobre relacje z północnym sąsiadem z kilku powodów: napięte relacje z Rosją powodują zwiększenie pomocy militarnej dla Republiki Armenii, utrzymywanie przez Rosję *status quo* w Górskim Karabachu odgrywa rolę konsolidacyjną w polityce wewnętrznej. Legitymizacja dla rządów klanu Alijewów opiera się głównie na nierozwiązany konflikt¹⁷. Kryzys gospodarczy w

¹⁴ I. Topolski, *Polityka Federacji Rosyjskiej wobec państw Zakaukazia*, (w:) *Region Kaukazu w stosunkach międzynarodowych*, red. K. Iwańczuk, T. Kapuśniak, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin 2008, s. 265.

¹⁵ Ibidem, s. 266.

¹⁶ P. Lickiewicz, *Азербайджан: Азербайджанская дорога в будущее*, <https://www.eastbook.eu/ru/2012/01/05/azerbajdzanazerbajdzanskaya-doroga-v-budushee/>, (dostęp: 16.05.2019).

¹⁷ A. Legucka, „Rozmrażanie” konfliktów zbrojnych na obszarze postradzieckim, (w:) *Bezpieczeństwo na obszarze postradzieckim: implikacje wewnętrzne i zewnętrzne*, red. T. Stępniewski, A. Gil, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 2013, s. 85, 88.

Azerbejdżanie doprowadził do wzrostu niezadowolenia społecznego i protestów, w celu neutralizacji problemu prezydent Ilham Alijew rozpoczął działania zbrojne w Górskim Karabachu, po wcześniejszym powiadomieniu władz na Kremlu. Przykładem jest wojna czterodniowa, która miała miejsce 2-5 kwietnia 2016 roku¹⁸. Strona azerska odniosła niewielki sukces przesuując linię frontu miejscami od 1 do 3 km. Krótki konflikt wpłynął na ponowną konsolidację społeczeństwa wokół władzy. Działania te miały na celu pokazać, że kraj nadal jest zagrożony i nie można dopuścić do powstania chaosu wynikającego ze zmiany władzy, którą wykorzysta przeciwnik.

Armenia

Sytuacja wewnętrzna w Armenii po podpisaniu rozejmu w 1994 roku wygląda odmiennie niż w Azerbejdżanie. Władze w kraju przejęli zasłużeni politycy z okresu wojny wywodzący się z tzw. klanu karabaskiego. Elity rządzące uznały jak przez dwoma wiekami Rosję za jedynego sojusznika i obrońcę. Współpraca została szybko zacieśniona.

16 marca 1995 podpisano umowę o ustanowieniu bazy w Giumri. Strona ormiańska zobowiązana została do pokrywania 30% kosztów jej utrzymania, jest to jedna z największych baz wojskowych w regionie, gdzie stacjonuje około 5000 rosyjskich żołnierzy. Następnie Armenia wyraziła zgodę na utworzenie drugiej bazy w Trebuni. Baza jest wykorzystywana przez pilotów Południowego Okręgu Wojskowego sił zbrojnych Federacji Rosyjskiej. Utworzenie tej drugiej bazy wymagało pozwolenia na użytkowanie przez Rosję strefy powietrznej Armenii. Elity z Erywanu wyraziły zgodę na lądowanie rosyjskich samolotów na wszystkich lotniskach cywilnych i wojskowych, co ma ułatwić mobilność jednostkom powietrznym w razie konieczności ich użycia w działaniach bojowych¹⁹. Armenia nadal utrzymuje w sile umowę z 15 marca 1994 roku o wykorzystaniu rosyjskich wojsk ochrony pogranicza na odcinku tureckim i irańskim. Wszelkie umowy o stacjonowaniu Rosjan zostały przedłużone do 2044 roku²⁰.

Wsparcie militarne nie polega jedynie na stacjonowaniu wojsk w Armenii, ale również na dostawach broni. Suma dostaw broni z Rosji w latach 1992-1996 wyniosła miliard dolarów²¹, przewyższając możliwości budżetowe kraju. Spłat dokonywano w różny sposób, najprostszym było przekazywanie kolejnych koncesji i strategicznych przedsiębiorstw w zamian za umorzenie długów. Dzięki tym działaniom obecnie rosyjskie przedsiębiorstwa kontrolują: 2 na 3 firmy telekomunikacyjne, linie kolejowe, oraz sektor energetyczny: 100 % udziałów w spółce Gazprom Armenia, sieci przesyłowe, jedyną elektrownię atomową. Podporządkowany rosyjskim przedsiębiorstwom sektor energetyczny odpowiada za produkcję ponad 50% energii²². Uzależnienie gospodarcze jest tak ogromne, że władze w Erywanu zmuszone są podporządkowywać się naciskom płynącym z Kremla. Głównym problemem Armenii jest brak posiadania surowców energetycznych, co prawa posiada niewielkie złoża węgla kamiennego jednak ze względu na nieopłacalność podjęcia wydobycia zaniechano projektu budowy kopalń²³. Armenia chcąc uniezależnić się od Rosji chciała rozwinąć energetykę odnawialną, jednak Rosja

¹⁸ L. Broers, *The Nagorny Karabakh Conflict: Defaulting War*, The Royal Institute of International Affairs-Chatham House, London 2016, s. 12, https://www.academia.edu/27186579/The_Nagorny_Karabakh_Conflict_Defaulting_to_War, (dostęp: 04.04.2019).

¹⁹ G. Nowakowski, *Polityka Rosji na Kaukazie (w:) Z badań nad współczesną problematyką państw Europy Środkowej i Wschodniej*, red. J. Albin, J. Kupczak, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 2000, s. 199.

²⁰ A. Legucka, dz. cyt., s. 98.

²¹ I. Topolski, dz. cyt., s. 261.

²² *История Газпрома Армении*, <http://armenia.gazprom.ru/about/history/>, (dostęp: 16.05.2019).

²³ P. Kwiatkiewicz, *Czynniki społeczno-ekonomiczne rozwoju sektora energetycznego państw (w:) Armenia dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, red. P. Nieczuja-Ostrowski, Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2016, s. 188-190.

jako główny inwestor w Armenii nie wyraziła zainteresowania zieloną energią. Moskwa nadal stawia na konwencjonalną energetyką gwarantującą silną pozycję w polityce wewnętrznej Armenii²⁴.

Prawie 90% dostaw gazu i ropy naftowej pochodzi z Rosji. Prowadzenie uległej polityki doprowadziło w 2006 roku do mniejszego wzrostu cen za gaz niż w przypadku Azerbejdżanu, cena wzrosła z 56\$ do 110\$ za 1000 m³²⁵. Podwyżka była zbyt wysoka dla możliwości budżetowych Armenii i samych obywateli, dlatego została zamrożona do 2009 roku²⁶.

Udział Rosjan w handlu zagranicznym Republiki Armenii jest znaczący. W 2017 suma eksportu do Rosji wyniosła 570 mln \$, a import wyniósł 1.14 mld \$²⁷. Suma obrotów handlowych pomiędzy państwami wyniosła 1 mld 714 mln \$, co stanowiło 27.2% całości. Wymiana z drugim najpoważniejszym partnerem Chińską Republiką Ludową stanowiło 9.4%²⁸. Widoczna jest deklasyfikacja potencjalnych przeciwników przez spółki rosyjskie, których działa w Armenii około 1300 i są odpowiedzialne za wypracowywanie sporej części dochodów Republiki Armenii z tytułu podatków dochodowych i obrotowych²⁹. Zjawiskiem pogarszającym sytuację wewnętrzną jest blokada gospodarcza prowadzona przez Azerbejdżan i Turcję od wojny. Otwarte granice Armenia posiada tylko z Iranem i Gruzją. Gruzja stosując duże cła zaporowe zmniejszające konkurencyjność armeńskich produktów na rynkach światowych. Iran jest zainteresowany zwiększeniem wymiany gospodarczej, jednak wymaga zbudowania lepszej infrastruktury łączącej oba kraje. Rosyjskie Koleje Państwowe dążąc do poszerzenia współpracy na linii Moskwa-Erywań-Teheran wykazują zainteresowanie w budowie nowej linii kolejowej łączącej Armenię z Iranem³⁰. Dla Armenii projekt ma znaczenie strategiczne, dzięki niemu Armenia mogłaby omijać blokadę gospodarczą ze strony Turcji i Azerbejdżanu.

Kolejnym czynnikiem przywiązującym Armenię do Rosji w kwestii polityki wewnętrznej jest kwestia bezpieczeństwa. Armenia jest najwierniejszym sojusznikiem na Kaukazie. Jej geopolityczne położenie warunkuje ten sojusz- ważny dla obu stron. FR jako jedyne państwo jest skłonne do udzielania kolejnych pożyczek na zakup sprzętu wojskowego pomimo niemożności uregulowania poprzednich. Zakupy na kredyt są niezbędne przy rosnącej dysproporcji pomiędzy budżetem wojskowym Armenii i Azerbejdżanu. W 2008 roku różnica wyniosła prawie 1 mld \$ (1.3 mld \$, 382 mln \$)³¹. Pomimo dużej dysproporcji Armia Armeńska posiada takie cuda rosyjskiej techniki jak wyrzutne raketowe 9K58

²⁴ P. Kwiatkiewicz, *Pozycja międzynarodowa państwa a polityka energetyczna*, (w:) *Armenia dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, red. P. Nieczuja- Ostrowski, Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2016, s. 220.

²⁵ Ibidem, s. 265.

²⁶ *Тарифы на газ в Армении сохраняются неизменными в случае мягкой зимы – Минэнерго*, <http://arka.am/ru/news/economy/7524/>, (dostęp: 16.05.2019).

²⁷ *What does Armenia export and import from Russia? (2017)*, https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/import/arm/rus/show/2017/ (dostęp: 04.04.2019).
https://atlas.media.mit.edu/en/visualize/tree_map/hs92/export/arm/rus/show/2017/ (dostęp: 04.04.2019).

²⁸ *Informacje o kraju*, Ambasada Rzeczypospolitej Polskiej w Erywaniu, https://erywan.msz.gov.pl/pl/wspolpraca_dwustronna/informator_ekonomiczny/ (dostęp: 04.04.2019).

²⁹ *Три "дочки" компаний РФ - в топ-5 крупнейших налогоплательщиков Армении*, <https://golosarmenii.am/article/31450/tri-%e2%80%9cdochki%e2%80%9d-kompanij-rf---v-top-5-krupnejshix-nalogoplatelshikov-armenii> (dostęp: 16.05.2019).

³⁰ *В РЖД начали прорабатывать вопрос строительства железной дороги Армения-Иран – Мишарин*, <https://ru.armeniasputnik.am/economy/20180807/13705222/rzhd-nachali-prorabatyvat-vopros-stroitelstva-zheleznoj-dorogi-armeniya-iran-misharin.html> (dostęp: 16.05.2019).

³¹ P. Adamczewski, *Perspektywa rozwiązania problemu karabaskiego i jego geopolityczne aspekty*, (w:) *Konflikty na Kaukazie Południowym*, red. P. Adamczewski, Instytut Wschodni UAM, Poznań 2010, s. 226.

Smiercz, czy Iskandery. Nowoczesny sprzęt używany jest głównie w celach propagandowych i pokazywany podczas parady wojskowej z okazji dnia niepodległości (21 IX).

Protesty jakie miały miejsce od 31 marca do 8 maja 2018 doprowadziły do usunięcia od władzy Serża Sargsjana, premiera i lidera Republikańskiej Partii Armenii. Nowym premierem został lider opozycji Nikol Paszinian. Władze moskiewskie spokojne o swoje interesy w Armenii zaakceptowały nowy rząd.

3. STATUS QUO W KARABACHU JAKO SIŁA NACISKU NA POLITYKĘ ZAGRANICZNĄ STRON SKONFLIKTOWANYCH

Azerbejdżan

Głównymi założeniami azerskiej polityki zagranicznej jest współpraca ze strukturami zachodnimi przy zachowaniu przyjacielskich stosunków z Federacją Rosyjską. Polityka ta na przestrzeni lat ulegała przemianom. Początkowo po klęskach z 1993 roku Azerbejdżan zdecydował się przystąpić do Układu Taszkenckiego. Moskwa zaakceptowała kandydaturę Azerbejdżanu pomimo sprzeciwu Armenii, licząc na poprawę relacji. Dostrzeżenie proarmeńskiej postawy Moskwy skłoniło Baku do zwrócenia się w kierunku zachodnim. Przejawem tego w latach 90. XX wieku było przystąpienie Azerbejdżanu do organizacji GUAM, Organizacji Współpracy Ekonomicznej (OES), nieprzedłużenie uczestnictwa w Układzie o Bezpieczeństwie Zbiorowym, oraz chęć rozwiązania konfliktu karabaskiego poprzez mediację ONZ. Największe skutki mogła pociągnąć decyzja o nieprzedłużeniu uczestnictwa w Układzie o Bezpieczeństwie Zbiorowym sugerująca chęć przystąpienia do struktur NATO, dlatego 3 lipca 1997 roku Azerbejdżan i Rosja podpisały trakt o przyjaźni i współpracy wojskowej³². Faktycznie nowy traktat nie wpłynął na zmianę kierunku działań polityków azerskich i nie podejmowano żadnych wspólnych inicjatyw militarnych w postaci ćwiczeń ani odtworzenia baz wojsk rosyjskich, jednak dał pewne efekty. Podczas spotkania Borysa Jelcyna, Billa Clintona i Jacquesa Chiraca w Denver (1996 r.). Jelcyn podobnie jak pozostali przywódcy, poparł pomysł utworzenia szerszej autonomii dla Górskiego Karabachu w ramach Azerbejdżanu. Dyplomacja azerska odnotowała pierwszy znaczący sukces w budowaniu relacji ze stroną rosyjską, jednak postanowienia nie zostały wprowadzone w życie, co wpłynęło na zamrożenie relacji.

Brak zadowalających rezultatów płynących z porozumienia z 1997 roku doprowadził do coraz głośniejszego popierania strony armeńskiej przez Moskwę w konflikcie karabaskim, oraz groźby zmniejszenia sprzedaży sprzętu wojskowego. Syn Hajdara Alijewa, Ilham postąpił podobnie jak ojciec. Znając znaczenie Rosji w regionie podjął kroki dążące do normalizacji stosunków. Wyraził zgodę na reaktywację stacji radiolokacyjnej wczesnego ostrzegania w miejscowości Gabali (działała do 2012 r.)³³, była ona bardzo ważna dla strony rosyjskiej przy rosnącym zagrożeniu wynikającym z chęci umieszczenia przez USA nowoczesnych pocisków batalistycznych w państwach europejskich.

Mniej znaczącym działaniem było podpisanie umowy o współpracy wojskowej w 2003 roku. Miała ona charakter symboliczny mający na celu przekonanie władz kremłowskich do tego, że Azerbejdżan nie dąży do wejścia w struktury NATO, jedynie do współpracy ekonomicznej i wymiany doświadczeń. Głównym celem zwrotu ku UE jest uzyskanie poparcia w konflikcie o Górski Karabach³⁴.

³² Договор о дружбе, сотрудничестве и взаимной безопасности между Российской Федерацией и Азербайджанской Республикой, <http://docs.cntd.ru/document/8305322> (dostęp: 10.05.2019).

³³ R. Śmigielski, *Znaczenie Kaukazu Południowego w polityce zagranicznej Federacji Rosyjskiej*, (w:) *Konflikty na Kaukazie Południowym*, red. P. Adamczewski, Instytut Wschodni UAM, Poznań 2010, s. 129, 136.

³⁴ *Статус-кво конфликта в Карабахе неприемлем - посол ЕС в Азербайджане*, <http://vestikavkaza.ru/news/Status-kvo-konflikta-v-Karabakhe-nepriemlem-posol-ES-v-Azerbaydzhan.html> (dostęp: 16.05.2019).

Poprawa relacji z Rosją w ostatnich latach podyktowana jest zbliżeniem rosyjsko-tureckim. Polityka zagraniczna Azerbejdżanu opiera się na trójkącie Baku-Ankara-struktury zachodnie. Trójkąt zaczął słabiej funkcjonować po zamachu stanu w Turcji w 2016 roku. Turcja rozluźniła współpracę z UE, a do tej pory stanowiła pomost pomiędzy Azerbejdżanem a NATO czy UE. Wcześniejsze działania prezydenta I. Alijewa zapobiegły znalezieniu się w sytuacji bez wyjścia. Już w 2011 roku Baku wyraziło chęć poprawy relacji i w tym celu ustanowiono stałe spotkania przedstawicieli rządów obu państw³⁵. Znaczenie ich przez lata było nikłe, jednak w obecnej sytuacji stały się ważnym łącznikiem. Osłabienie więzi w trójkącie nie spowodowało wzrostu zainteresowania ze strony Azerbejdżanu projektami organizowanymi przez Władimira Putina. Azerbejdżan odmówił uczestnictwa w Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej, widząc w tym narzędzie wpływów politycznych Kremla, a nie chęć głębszej integracji gospodarczej i poprawy kondycji gospodarek państw członkowskich.

Armenia

Polityka zagraniczna tego kraju jest w dużym stopniu podporządkowana działaniom rosyjskim. Armenia jest członkiem wielu organizacji powołanych przez Rosję: WNP, Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym, Unii Eurazjatyckiej. Polityka zagraniczna Armenii opiera się na trójkącie: Rosja-Armenia-Iran.

Rosja jest jedynym orędownikiem na arenie międzynarodowej broniącym prawa Armenii do Górskiego Karabachu, jednak oficjalnie Rosja nie uznaje Górskiego Karabachu jako niezależnego państwa, ani otwarcie nie potwierdza przynależności tego regionu do Armenii. Stronie ormiańskiej wystarczają działania rosyjskiej zamrażające dyskusję na arenie międzynarodowej na temat rozwiązania konfliktu. Elity Armenii zdają sobie sprawę, że w sytuacji arbitrażu międzynarodowego skazane są na porażkę.

Problem dla wypracowania twardego stanowiska rosyjskiego stanowiła polityka prezydentów Armenii. O ile pierwszy prezydent Lewon Petrosjan był gotowy na zaakceptowanie istnienia Górskiego Karabachu jako niezależnego państwa w ścisłym sojuszu z Armenią, to jego następcą Robert Koczarian popierał jedynie możliwość ścisłej unifikacji Karabachu z Republiką Armenii. Bardzo podobna, ale widocznie odmienna wizja przyszłości spornego obszaru nie przyniosła żadnych postępów.

Niewystarczające wsparcie rosyjskie skłoniło władze w Erywanii do korzystania z programów pomocowych UE skierowanych do państw obszaru postradzieckiego. Okres 2007-2013 stanowił swoisty zwrot ku Europie. Armenia zaczęła otrzymywać środki z funduszu pomocowego i rozwojowego przewidzianego dla krajów WNP: w latach 2007-10- 100 mln euro, w latach 2011-13- 160 mln euro³⁶. Niepokojącym wydarzeniem dla Baku i Moskwy były rozmowy prowadzone pomiędzy rządem tureckim i armeńskich w latach 2008-2010. Obie strony postrzegały korzyści finansowe płynące z normalizacji. Sarkisjan liczył na otwarcie granicy z Turcją umożliwiającą swobodny przepływ towarów armeńskich do Europy z pominięciem Gruzji, która wykorzystując ciężką sytuację geopolityczną Armenii pobiera cła sięgające 20%, przez co produkty armeńskie nie są konkurencyjne cenowo na rynku europejskim. Natomiast strona turecka liczyła na możliwość przywrócenia swobodnego połączenia z Azerbejdżanem, co zmniejszyłoby konieczność pomocy dla odciętego Nachiczewania³⁷.

³⁵ P. Asanishvili, *Konflikt w Karabachu i jego wpływ na bezpieczeństwo regionu Zakaukazia* (w:) *Konflikty etniczne i wyznaniowe a funkcjonowanie systemów bezpieczeństwa narodowego. Wybrane aspekty*, red. E. Szyszlak, T. Szyszlak, Nomos, Kraków 2015, s. 68.

³⁶ J. Kobzova, *Measuring the European Neighbourhood Policy in the South Caucasus*, (w:) *South Caucasus at a crossroad. Thorny realities and great expectations*, Eds. S. Asatiani, N. Lejava, Heinrich Böll Foundation South Caucasus Regional Office, Tbilisi 2014, s. 25-30.

³⁷ Armia Armenii kontroluje korytarz przez który biegnie sieć kolejowa łącząca eksklawę z Azerbejdżanem.

Sprawę dodatkowo skomplikowała aktywność diaspory ormiańskiej, która wystosowała stanowczy protest wobec zawierania jakichkolwiek umów z Turcją do momentu uznania przez nią masakry Ormian z 1915 roku za ludobójstwo. Nie nastąpiła ratyfikacja w wyniku czego zbliżenie zostało wstrzymane z korzyścią dla Moskwy, która upatrywała w tym zjawisku niebezpieczeństwo dla integracji Armenii ze strukturami zachodnimi.

Próba zwrotu polityki zagranicznej Armenii była widoczna w 2012 roku, kiedy Serż Sarkisjan podczas spotkania głów państw członkowskich Układu o Bezpieczeństwie Zbiorowym (dawna nazwa Układ Taszkienski) otwarcie skrytykował Rosję za dostarczanie broni do Azerbejdżanu. Wydarzenie to stało się początkiem szybkiego okresu zacieśniania współpracy z UE³⁸. W 2013 roku miało dojść do podpisania umowy stowarzyszeniowej z Unią Europejską, ale z powodu groźby wycofania poparcia w konflikcie karabaskim Armenia zawiesiła rozmowy. Przystąpiła pod wpływem nacisków Rosji do Eurazjatyckiej Unii Gospodarczej. Zmiana władzy w Armenii w 2018 roku była chwilą niepokoju dla moskiewskich elit politycznych. Obawy okazały się niepotrzebne. Nowy premier po wygranych wyborach zapewnił Rosję o podtrzymaniu dotychczasowego kursu. Kolejnym aspektem powodującym podległość polityce rosyjskiej na arenie międzynarodowej jest problem bezrobocia. Duża część Ormian pracuje na terytorium FR, a przesyłane przez nich pieniądze są głównym źródłem utrzymania dla wielu mieszkańców. Odejście od polityki prorosyjskiej może doprowadzić do zaostrzenia rygoru wizowego i pozbawienia tysięcy ludzi środków do życia, powodując wewnętrzne niezadowolenie.

4. ROZWÓJ SYTUACJI W PRZYSZŁOŚCI

Władze Rosji przyjęły rolę mediatora w ramach OBWE, były inicjatorem wielu rozmów zmierzających do uregulowania sytuacji. Przykładami są podpisane deklaracje: moskiewska (2008), astrachańska (2010) i soczijska (2012) pomiędzy skonfliktowanymi stronami³⁹. Ważnym dokumentem wynegocjowanym przy udziale premiera Dmitrija Miedwiediewa było porozumienie z 27 listopada 2007 roku mówiące o wycofaniu sił ormiańskich, wprowadzeniu wojsk OBWE lub ONZ na terytorium Karabachu i przeprowadzanie po 10-15 latach referendum. Dla obu stron kompromis był nie do przyjęcia⁴⁰.

Warto również wspomnieć o pomysłe rosyjskiego ministra spraw zagranicznych Jewgienija Primakowa z 1998 roku. Rosyjski minister proponował utworzenie niepodległego Górskiego Karabachu w ramach Azerbejdżanu, coś w rodzaju państwa w państwie. Górski Karabach miałby zagwarantowane przedstawicielstwo dyplomatyczne przy każdej ambasadzie Republiki Azerbejdżanu, oraz posiadałby własny rząd mający uprawnienia ustawodawcze na terytorium Republiki Górskiego Karabachu, oraz możliwość uczestniczenia w pracach legislacyjnych rządu azerskiego oraz prawo weta w sytuacji, kiedy ustawodawstwo miałyby obejmować ich obszar działań.

Moskwa 15 lat temu wyraźnie dała do zrozumienia, że nie opowie się po żadnej ze stron. Potwierdzeniem tego są słowa wypowiedziane przez Władimira Putina w 2004 roku „Мы не хотим брать на себя ответственность и ввязываться в этот конфликт, который может продлиться долгие годы”⁴¹.

³⁸ *Ереван возмущен российскими поставками оружия Баку*, <https://iwpr.net/ru/global-voices/ереван-возмущен-российскими-поставками-оружия> (dostęp: 16.05.2019).

³⁹ A. Legucka, dz. cyt., s. 97.

⁴⁰ *Президенты РФ, Азербайджана и Армении подписали декларацию по Нагорному Карабаху*, <https://www.newsru.com/russia/02nov2008/karabah.html#> (dostęp: 16.05.2019).

⁴¹ *Томас де Ваал: Еще один раунд боевых действий в Карабахе заставит Москву...*, <https://novosti.az/analytics/16757.html> (dostęp: 19.05.2019).

Kraje te mają odmienną wizję rozwiązania konfliktu. Azerbejdżan żąda natychmiastowego zwrotu okupowanych ziem na terenie Korytarza Laczyńskiego, następnie wyrazi zgodę na przeprowadzenie referendum pod warunkiem powrotu do Karabachu azerskich uchodźców. Armenia ma odmienną wizję: wyraża zgodę na przeprowadzenie referendum pod warunkiem uczestnictwa w nim tylko ludności obecnie przebywającej na terytorium Karabachu. Nie wyraża zgody na zwrócenie terenów okupowanych przed ustaleniem statusu Górskiego Karabachu. Obawia się zerwania przez Azerbejdżan negocjacji w trakcie rozmów i przeprowadzenia ataku z trzech stron, którego nie zatrzyma z powodu przewagi militarnej armii azerskiej⁴².

Blokada gospodarcza prowadzona od ponad 20 lat dewastuje gospodarkę narodową Armenii. Również Azerbejdżan odczuwa dotkliwie skutki finansowe wojny. Według danych strony azerskiej wojna do 2005 roku pochłonęła 60 bilionów mld \$⁴³, 1500 placówek oświatowych i 6000 zakładów pracy. Zamknięcie linii kolejowej 29 lipca 1989 łączącej Nachiczewan z resztą Azerbejdżanu dodatkowo potęgują wydatki, gdyż produkty transportowane są drogą lotniczą⁴⁴. Ostatnim problemem jest kwestia utrzymywania 38 obozów dla uchodźców, które są w całości na utrzymaniu budżetu państwa (natomiast danie mieszkań uchodźcom stanowiłoby podstawę do twierdzenia, że Azerbejdżan rezygnuje z zajętych przez Ormian terenów).

Czynnikami częściowo uniemożliwiającym zakończenie wojny o Górski Karabach są członkowie emigracji powstałej po 1922 roku i po 1991 roku zrzeszający się częściowo w ormiańskich partiach politycznych działających poza granicami państwa: Hynczakian, Ramgawar i Dasznakcutiun któremu udało się zaistnieć na arenie politycznej Republiki Armenii. Partie te różnią się pod względem oceny okresu radzieckiego i polityki wewnętrznej niepodległej Armenii, jednak wszystkie zgodnie uważają że należy kontynuować walkę o ormiański Karabach⁴⁵. Emigracja wspomagając gospodarczo Armenię ma duży wpływ na decyzje podejmowane w Erywanii, dlatego władze boją się zakończenia konfliktu co mogłoby się wiązać z zakończeniem finansowania przez diasporę ormiańską wielkich projektów inwestycyjnych w Armenii. Sama Moskwa nie utrudnia działalności emigracyjnych partii politycznych, dostrzegając w ich działalności obronę żywotnych interesów Federacji Rosyjskiej na Kaukazie Południowym.

5. WNIOSKI KOŃCOWE

Obie strony powoli dostrzegają bezsensowność dalszego przeciągania tego konfliktu. W społeczeństwie ormiańskim po zmianie władzy widoczna jest chęć pokojowego rozwiązania konfliktu. Upadek reżimu w Azerbejdżanie może doprowadzić do chęci podjęcia polityki ustępstw. Pozostaje pytanie, czy te ustępstwa będą możliwe do przyjęcia dla obu stron?

Utrzymanie konfliktu jak najdłużej jest korzystne dla Rosji. Rosjanie dostrzegają wzrost zainteresowania Azerbejdżanu współpracą z wspólnotą europejską w kwestiach gospodarczych. Rosyjska oferta współpracy jest dużo mniej interesująca i perspektywiczna, dlatego ostatnim narzędziem wpływu na Azerbejdżan pozostał konflikt karabaski. Armenia zaś chciałaby korzystać z pomocy finansowej i innych ofert Europy, ale nie zdecyduję się na wejście w struktury europejskie dopóki ich polityka będzie wymierzona w Rosję, głównego gwaranta jej bezpieczeństwa.

⁴² *Армии Азербайджана и Армении: бюджет, численность, вооружения*, https://www.bbc.com/russian/international/2016/04/160404_karabakh_armies (dostęp: 16.05.2019).

⁴³ *Brief information of the history of Carabagh*, Heydar Aliyev Foundation, Baku 2005, s. 7.

⁴⁴ *The beginning of the Carabagh conflict*, Heydar Aliyev Foundation, Baku 2005, s. 12.

⁴⁵ P. Nieczuja- Ostrowski, *Diaspora ormiańska w polityce Armenii: relacje i obszary oddziaływania*, (w:) *Armenia dziedzictwo a współczesne kierunki przemian kulturowo-cywilizacyjnych*, red. P. Nieczuja- Ostrowski, Fundacja na rzecz Czystej Energii, Poznań 2016, s. 152-153.

Rosnąca sympatia wobec Zachodu może stanowić w przyszłości problem dla utrzymania rosyjskiej dominacji na Kaukazie Południowym. Utrata wpływów w kolejnych krajach tak zwanej bliskiej zagranicy oznacza katastrofę wizerunkową i kolejny cios dla pozycji lidera na obszarze eurazjatyckim.

Konflikt karabaski prowadzi do szkód dla gospodarek obu państw walczących, ze względu na konieczność przeznaczania coraz większych kwot na zbrojenia- ograniczając tym samym wydatki na inwestycje. Obie strony w coraz większym stopniu dostrzegają bezsensowność walki, jednak nadal zwiększają wydatki. Azerbejdżan w 2018 roku przeznaczył na wojsko 1,7 mld \$, podczas gdy Armenia 609 mln \$, co stanowiło odpowiednio 5,3% PKB Armenii i 14,5% Azerbejdżanu, podczas gdy większość państw w okresie pokoju przeznacza około 2-3% swojego PKB. Spora część tych środków zasila niejako budżet wojskowy Federacji Rosyjskiej, ciągłe dostawy broni napędzają rosyjski przemysł zbrojeniowy zapewniając mu ciągłość produkcji i zamówień. Zaoszczędzone środki wynikające z zawarcia pokoju mogłyby zostać wykorzystane na inwestycje, które w Armenii są niezbędne, natomiast w Azerbejdżanie przyspieszyłyby rozwój i umożliwiłyby złagodzenie kryzysu który trwa od 2015 roku. Pieniądze zaoszczędzone w wyniku zawarcia pokoju zneutralizowałyby wpływ diaspory ormiańskiej na sytuację ekonomiczną Armenii wykończoną konfliktem trwającym od ponad 30 lat.

UCHWAŁA SEJMU RZECZYPOSPOLITEJ POLSKIEJ Z DNIA 13 CZERWCA 2019 R. W SPRAWIE UPAMIĘTNIENIA 160. ROCZNICY URODZIN TEODORA AXENTOWICZA

Teodor Axentowicz, wybitny polski artysta pochodzenia ormiańskiego, urodził się 13 maja 1859 roku w Braszowie, a zmarł 26 sierpnia 1938 roku w Krakowie. Był malarzem, rysownikiem, grafikiem i rektorem Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Wielki talent artystyczny wsparł nauką w Monachium i Paryżu, gdzie uczestniczył w życiu polskiej emigracji. Bogaty dorobek artystyczny Teodora Axentowicza obejmuje dzieła o tematyce historycznej, portrety, sceny rodzajowe, martwą naturę i pejzaże. Tworzył również grafiki, projektował mozaiki, plakaty i witraże. W twórczości Teodora Axentowicza poczesne miejsce zajmuje koloryt wielobarwnych Kresów Południowo-Wschodnich. Wśród Jego dzieł są również obrazy wyrażające fascynację historią i kulturą polskich Ormian. Był również z Wojciechem Kossakiem i Janem Styką współtwórcą „Panoramy Raławickiej”. Za swe dokonania w 1936 roku został odznaczony przez prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej Krzyżem Komandorskim z Gwiazdą i Wielką Wstęgą Orderu Odrodzenia Polski. Z grupą najwybitniejszych ówczesnych artystów polskich współtworzył Towarzystwo Artystów Polskich „Sztuka” – zrzeszenie głęboko związane z polskością i narodem, mające na celu wzmocnienie polskiej sztuki i ożywienie życia artystycznego. Teodor Axentowicz i na tym polu aktywności pokazał, jak można wykorzystać talent artystyczny z pożytkiem dla społeczeństwa. Sejm Rzeczypospolitej Polskiej stwierdza, że Teodor Axentowicz dobrze zasłużył się Ojczyźnie, i oddaje mu hołd w 160. rocznicę Jego urodzin.

Źródło

Uchwała Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 13 czerwca 2019 r. w sprawie upamiętnienia 160. rocznicy urodzin Teodora Axentowicza, <http://prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WMP20190000605> (dostęp: 14.04.2019);

WYDARZENIA

W ARMENII

WIZYTA PREMIERA W BRUKSELI

W dniach 3-5 marca premier Nikol Paszinian przebywał z roboczą wizytą w Belgii. M.in. odwiedził Parlament Europejski i wygłosił przemówienie w Komisji Spraw Zagranicznych. Spotkał się także z przedstawicielami biznesu społeczności ormiańskiej.

SPOTKANIE PREMIERA ARMENII I PREZYDENTA AZERBEJDŻANU

29 marca w Wiedniu dożyło się spotkanie premiera Nikola Pasziniana i prezydenta Azerbejdżanu Ilhama Alijewa. Dzień wcześniej ministrowie spraw zagranicznych obu krajów spotkali się z członkami Grupy Mińskiej OBWE.

WYSTĄPIENIE CZŁONKINI LGBT W PARLAMENCIE

5 kwietnia miało miejsce pierwsze w historii wystąpienie w parlamencie Armenii transseksualnej działaczki ruchu LGBT Lilit Martirosyan.

SPOTKANIE PREMIERA ARMENII I PREZYDENTA AZERBEJDŻANU

13 maja doszło w Brukseli do spotkania premiera Nikola Pasziniana i prezydenta Azerbejdżanu Ilhama Alijewa. Przebywali oni w Belgii na obchodach 10. rocznicy programu Partnerstwa Wschodniego.

DZIEŃ PAMIĘCI OFIAR LUDOBÓJSTWA ORMIAN

24 kwietnia odbyły się coroczne uroczystości upamiętniające ludobójstwo Ormian w Imperium Osmańskim 104 lata temu. W Erewaniu setki tysięcy ludzi maszerowały do pomnika na wzgórzu Cicerakaberd, aby złożyć kwiaty w wiecznym płomieniu upamiętniającym ofiary.

OBCHODZY ROCZNICY „AKSAMITNEJ REWOLUCJI”

27 kwietnia mieszkańcy Armenii zebrali się w stolicy i w całym kraju, aby uczcić najnowsze święto państwowe, jakim stał się Dzień Obywatela, w wyniku ustawy przyjętej przez parlament Armenii na początku miesiąca. W ten dzień obchodzona jest rocznica ogólnormiańskich protestów w 2018 r., które obaliły długoletniego przywódcę Serża Sargsjana i wyniosły do władzy Nikola Pasziniana. Jego przeciwnicy podkreślają, że jest to zasadniczo czczenie własnego politycznego zwycięstwa za publiczne pieniądze.

BLOKADA SĄDÓW W ARMENII

20 maja w poniedziałek zwolennicy premiera Nikola Pasziniana zablokowali wejścia do budynków sądów w różnych miastach kraju, w tym w Erywaniu. Blokady były odpowiedzią na niedzielny apel premiera o reformę sądownictwa i zapowiedź rozpoczęcia kolejnej fazy „aksamitnej rewolucji” mającej na celu odnowę wymiaru sprawiedliwości. Bezpośrednio podyktowane one były zwolnieniem przez sąd byłego prezydenta Roberta Koczariana, oskarżanego o brutalne tłumienie demonstracji w marcu 2008 r.

ARESztOWANIE KOCZARIANA

25 czerwca doszło do ponownego zatrzymania byłego prezydenta Roberta Koczariana, po decyzji Armeńskiego Sądu Apelacyjnego uchylającej decyzję sądu niższej instancji o uchyleniu jego tymczasowego aresztowania.

W POLSCE

PRELEKCJA W KOSZALINIE O ORMIANACH

16 marca Maria Ohanowicz-Tarasiuk z zarządu Fundacji Kultury i Dziedzictwa Ormian Polskich odwiedziła Koszalin, by przybliżyć sylwetki ormiańskich artystów tworzących w Polsce od przełomu XVI do XX wieku. Prelegentka zaprezentowała również wydawnictwa Fundacji: kalendarz oraz album „Ormiańska Polska”.

PROMOCJA KSIĄŻKI O ARMENII I GRUZJI

26 marca w Mazowieckim Instytucie Kultury w Warszawie odbyła się promocja książki pt. „Pewnego razu na Kaukazie. Dziennik awanturniczy z podróży po Gruzji i Armenii” oraz spotkanie z jej autorką Magdaleną Wiśniewską.

OBCHODY DNIA PAMIĘCI OFIAR LUDOBÓJSTWA

24 kwietnia w Warszawie odbyła się, zorganizowana przez środowiska ormiańskie w Polsce, coroczna manifestacja z okazji obchodów 104. rocznicy ludobójstwa Ormian. Z tej okazji odbywały się uroczystości ormiańskie także w innych miastach Polski. M.in. koszalińskie Stowarzyszenie Ormiańskie „Mer Hajrenik” im. Abp. Józefa Teofila Teodorowicza zorganizowało obchody Polsko-ormiańskiego Dnia Upamiętnienia Ludobójstwa. Na Świętą Górkę (gm. Polanów) – na której znajduje się jeden z dwóch na terenie Pomorza Środkowego chaczkarów – przybyli Ormianie ze Szczecinka i Koszalina oraz polscy przyjaciele. Kontynuacja obchodów miała miejsce w Szczecinku. Patronat honorowy nad wydarzeniem objął Tomasz Sobieraj – Wicemarszałek Województwa Zachodniopomorskiego.

ORMIAŃSKI TURNIEJ PIŁKI W SZCZECINKU

19 maja w Szczecinku odbył się II Otwarty Ormiański Turniej Piłki Nożnej. Zawody zorganizowało Szczecineckie Stowarzyszenie Kultury Ormiańskiej we współpracy z Samorządową Agencją Promocji i Kultury w Szczecinku oraz Ośrodkiem Sportu i Rekreacji w Szczecinku. W turnieju uczestniczyło osiem drużyn: zawody wygrali Ormianie z Warszawy, którzy w finale pokonali drużynę Łódź 2; w meczu o trzecie miejsce drużyna z Gdyni wygrała z ekipą Szczecinek 1; piąte miejsce zajęła drużyna z Bydgoszczy, szóste – Ormianie z Koszalina, na siódmym miejscu zawody zakończyli zawodnicy Szczecinek 2, na ósmym – Łódź 1.

III ROCZNICA POLANOWSKIEGO CHACZKARU

W pierwszą sobotę czerwca 2016 roku na Świętej Górcie (Świętej Górze Polanowskiej) uroczystie odsłonięto pomnik przedstawiający chaczkar. Poświęcony jest on w szczególności ormiańskim ofiarom tureckiego ludobójstwa z 1915 r., inskrypcja na pomniku podkreśla fakt, iż powstał on w 101 rocznicę rzezi. Rodzina Aslanianów (fundatorzy – a jednocześnie wykonawcy – dzieła) postanowiła, że na pamiątkę tego wydarzenia co roku – w pierwszą sobotę czerwca – będzie organizować w Polanowie ormiańskie spotkania, mające wymiar nie tylko religijny (wspólne modlitwy, nabożeństwa), ale i kulturalny (uroczystościom towarzyszą występy artystyczne, odbywają się tradycyjne ormiańskie biesiady). W spotkaniu 1 czerwca br. wzięli udział m.in.: ambasador Samvel Mkrtychyan, bp Markos Howannisjan z Ukrainy oraz przedstawiciele władz samorządowych z Polanowa.

UCHWAŁA KU PAMIĘCI AXENTOWICZA

13 czerwca Sejm Rzeczypospolitej Polskiej podjął uchwałę w sprawie upamiętnienia 160. rocznicy urodzin malarza ormiańskiego pochodzenia, Teodora Axentowicza.

KONFERENCJA NAUKOWA INSTYTUTU BADAŃ ORMIAŃSKICH

29 marca 2019 roku w Regionalnej Izbie Gospodarczej Pomorza w Gdańsku odbyła się konferencja naukowa „Armenia. Państwo, społeczeństwo, Diaspora. Stan badań i perspektywy badawcze”, zorganizowana przez Instytut Badań Ormiańskich wspólnie z Instytutem Etnologii i Antropologii Kulturowej UAM oraz Instytutem Historii i Politologii Akademii Pomorskiej w Słupsku.

Zaprezenowano na niej następujące wystąpienia:

Dr hab. Grzegorz Pełczyński, prof. UW, *Ormianie polscy wobec Armenii i diaspory*;

Dr hab. Adam Pomieciński, prof. UAM, *Mniejszości etniczne i narodowe w Armenii*;

Dr hab. Krzysztof Fedorowicz (UAM), *Transformacja ustrojowa w Armenii – od republiki prezydenckiej do parlamentarnej*;

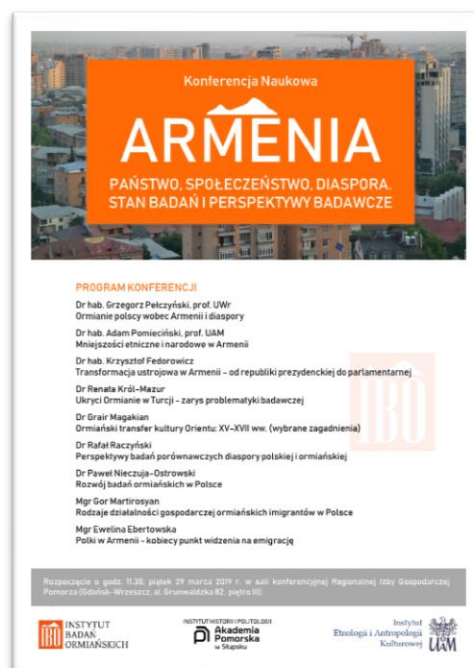
Dr Renata Król-Mazur (UJ), *Ukryci Ormianie w Turcji - zarys problematyki badawczej*;

Dr Rafał Raczyński (Muzeum Emigracji w Gdyni), *Perspektywy badań porównawczych diaspory polskiej i ormiańskiej*;

Dr Paweł Nieczuja-Ostrowski (AP w Słupsku), *Rozwój badań ormiańskich w Polsce*;

Mgr Gor Martirosyan, *Rodzaje działalności gospodarczej ormiańskich imigrantów w Polsce*;

Mgr Ewelina Ebertowska, *Polki w Armenii - kobiecy punkt widzenia na emigrację*.

WSPÓŁPRACA POLSKO-ORMIAŃSKA

17 czerwca 2019 roku została podpisana umowa o współpracy naukowej między Instytutem Badań Ormiańskich (IBO) i Instytutem Języka im. H. Aczariana Narodowej Akademii Nauk Republiki Armenii (IJ NAN RA). Instytut ten powstał w 1943 roku i początkowo funkcjonowały w jego ramach trzy oddziały: współczesnego języka ormiańskiego, historii i dialektologii języka ormiańskiego, leksykografii.

Obecnie w IJ NAN RA działa siedem oddziałów badawczych: współczesnego języka ormiańskiego, dialektologii, historii języka ormiańskiego, lingwistyki stosowanej, lingwistyki ogólnej i porównawczej, zachodnioormiańskiego.

Strona instytutu pod adresem: <http://language.sci.am/>

ՀՀ ԳԱԱ
Հ. Աճառյանի անվան
Լեզվի ինստիտուտ

Որոնել... ՈՐՈՆԵԼ

PRZEGLĄD PUBLIKACJI

Leon Matwijowski

Prawo ormiańskie w dawnej Polsce

Krystyn Jakub Matwijowski

Szkice z dziejów Ormian

Prace Historyczne XLII, Wrocław 2010, ss. 136

Prezentowana praca składa się z dwóch odrębnych tekstów napisanych przez ojca (Leona Matwijowskiego) i jego syna (Krystyna Jakuba Matwijowskiego).

Część I książki jest to napisana przed wybuchem II wojny światowej pod kierunkiem prof. dr. Przemysława Dąbkowskiego rozprawa doktorska Leona Matwijowskiego, w której jego syn dokonał minimalnej ingerencji – dopisując, czy też poprawiając przypisy. Praca nakreśla na tle autonomicznego ustroju Ormian ich sądownictwo i wszystkie rodzaje prawa prywatnego, karnego, procesowego, jak też różne strony jego funkcjonowania.

Część II książki poświęcona jest próbie analizy społeczności Ormiańskiej i jej funkcjonowania wśród nowożytnego społeczeństwa Rzeczypospolitej Obojga Narodów. Poruszane są takie zagadnienia jak: problem asymilacji, stosunki między różnymi wyznaniami, uprawnienia poszczególnych stanów, podobieństwo do położenia ludności żydowskiej (w zakresie uzyskanych przywilejów i miejsca wśród innych mniejszości narodowych). Znajdujące się w niej teksty były wcześniej drukowane w różnych pracach, bądź też wygłaszane przez autora na konferencjach.

Spis treści:

Cz. I Leon Matwijowski, *Prawo ormiańskie w dawnej Polsce*

Krystyn Jakub Matwijowski, *Nota od redaktora*

Wstęp

Omówienie literatury

Źródła do dziejów prawa ormiańskiego

Cel badawczy pracy

I Źródła prawa ormiańskiego w Polsce

II Ustrój Ormian w Polsce

III Sądownictwo ormiańskie

IV Prawo prywatne

4.1 Prawo osobowe

4.2 Prawo rodzinne

4.3 Prawo spadkowe

4.4 Prawo rzeczowe

4.5 Stosunki przyrodzone

4.6 Prawo obowiązkowe

V. Prawo karne

VI Prawo procesowe

Bibliografia

Zestawienie niektórych rzadko używanych terminów prawniczych i słów staropolskich

Cz. II Krystyn Jakub Matwijowski, *Szkice z dziejów Ormian*

Wstęp. Mniejszości narodowe w dawnej Rzeczypospolitej

I Żydzi i Ormianie w Rzeczypospolitej Obojga Narodów (wiek XVI-XVIII)

II Asymilacja Ormian w Polsce w czasach nowożytnych

III Uprawnienia stanowe Ormian

IV Zagadnienie utrwalenia unii Kościoła ormiańskiego z katolickim

V Mniejszości narodowe we Lwowie wobec bliższej Ojczyzny w okresie staropolskim

Wykaz skrótów

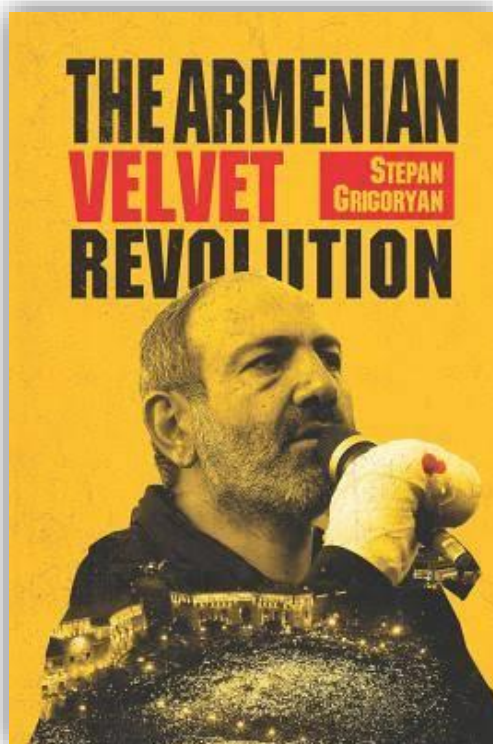
Stepan Grigoryan

The Armenian Velvet Revolution

Edit Print, Yerevan 2019, ss. 148

Książka, poświęcona najważniejszym wydarzeniom politycznym, które w ostatnim roku wydarzyły się w Armenii, została wydana przez armeńskie wydawnictwo „Edit Print” w kilku językach: ormiańskim, rosyjskim i angielskim i zyskała duże zainteresowanie zarówno w samej Armenii, jak i poza granicami. Do tej pory ukazało się już kilka jej wydań.

Stepan Grigoryan, dyrektor armeńskiego centrum analitycznego ds. Globalizacji i współpracy regionalnej, podjął się dokonania analizy sytuacji politycznej w Armenii w ostatnich latach, szczególnie skupiając się na przedstawieniu chronologii i analizy procesów politycznych w kraju od 31 marca 2018 r., kiedy to lider opozycji Nikol Paszinian i jego sojusznicy rozpoczęli marsz z Wardananc (łównego placu w Giumri) do Erywania, aż po 8 maja 2018 r., kiedy na nadzwyczajnej sesji Zgromadzenie Narodowe Republiki Armenii wybrało Nikola Pasziniana na premiera. Książka podzielona jest na dwie części. Pierwsza część składa się z siedmiu rozdziałów poświęconych autorskiej analizie głównych wydarzeń, które miały miejsce w Armenii od 31 marca 2018 r. do 8 maja 2018 r. Uwzględniono jednak wydarzenia jakie w ostatnich latach rozgrywały się w Armenii i ich wpływ na rewolucję w tym kraju. Druga część, składająca się z pięciu rozdziałów przedstawia chronologię głównych działań opozycji i rządu, które autor poddaje dokładnej analizie. Dużym walorem książki jest bogata dokumentacja zdjęciowa, ukazująca przebieg aksamitnej rewolucji w Armenii. Autor pracy - Stepan Grigoryan – jest znanym politologiem i analitykiem, a w przeszłości pracował dla ministerstwa spraw zagranicznych. W książce przedstawił Nikola Pasziniana jako charyzmatycznego lidera, któremu zawierzyło społeczeństwo i dało się przekonać, że jest w stanie coś zmienić we własnym kraju: „Pojawił się obywatel, który wierzył, że każdy jego krok położył podwaliny pod budowę społeczeństwa obywatelskiego”.

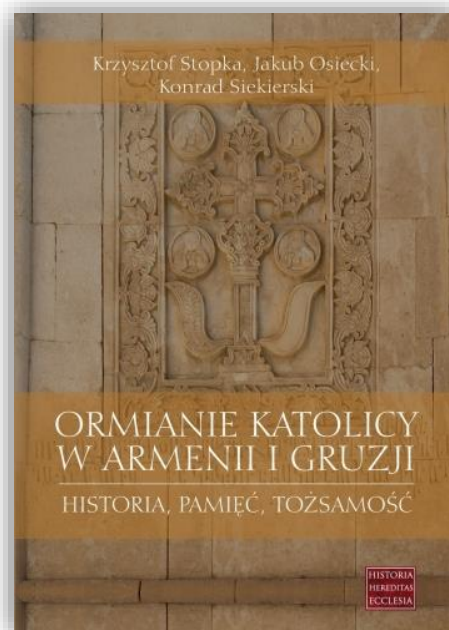
HISTORIA

Krzysztof Stopka, Jakub Osiecki, Konrad Siekierski

Ormianie i Katolicy w Armenii i Gruzji. Historia, Pamięć, Tożsamość

Księgarnia Akademicka, Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie, Kraków 2019, ss. 376

Książka składa się z trzech części – dwóch historycznych i jednej antropologiczno-etnologicznej. W częściach historycznych omówiony został rozwój Kościoła rzymskiego na terenie Armenii i Gruzji w dwóch obrządkach – łacińskim i ormiańskim – Krzysztof Stopka zrobił to na przestrzeni od XIII do XVIII wieku, zaś Jakub Osiecki od XIX do lat 30. XX w. Poprzedza je wstęp zatytułowany *By zrozumieć ormiański katolicyzm* autorstwa Krzysztofa Stopki, w którym próbuje on wyjaśnić różnice między Apostolskim Kościołem Ormiańskim (mającym status narodowego) a Kościołem Katolickim Obrządku Ormiańskiego. Zwraca uwagę na wykluczenie ze wspólnoty narodowej tych Ormian, którzy przyjmowali wiarę: „grecką” – czyli obrządek bizantyjski (zwano ich Grekami), „gruzińską” – czyli obrządek gruziński (zwano ich Iberami), czy „łacińską” – czyli obrządek łaciński (zwano ich Frankami). Wszyscy ci, którzy odchodzili od wyznania narodowego zwani byli „odstępcami” (*aghtarma*). To przekonanie jest głoszone w Armenii przez Apostolski Kościół Ormiański do dnia dzisiejszego. Krzysztof Stopka na końcu swojej części zamieścił także krótkie uwagi na temat pisowni ormiańskich nazw osobowych i miejscowych.

Autorzy omawiający część historyczną badają chrześcijaństwo ormiańskie na całym terenie historycznym dawnej Armenii i Gruzji, (nie pokrywa się z terytorium dzisiejszych państwowych), co bardzo dobrze pokazuje skomplikowane dzieje obu narodów jak i występującego wśród nich katolicyzmu.

Katolicyzm na terenie Armenii i Gruzji omówiony został od początku XIII w. Przedstawiono, w jaki sposób dzieło misyjne na Wschodzie prowadziły zakony: dominikański, franciszkański i jezuicki, które wykazały się wielką gorliwością. K. Stopka przedstawia skomplikowane dzieje krzewienia katolicyzmu na tych ziemiach i rywalizację między dominikanami i franciszkanami, a jednocześnie pokazuje rozwój katolicyzmu na terenach Armenii Cylicyjskiej. Na terenie tzw. Armenii Wielkiej duszpasterstwem wśród Ormian katolików obrządku łacińskiego zajmowała się Kongregacja Braci Unitów Wielkiej Armenii, która w 1582 roku została włączona w skład zakonu dominikańskiego (prowincja Armenia). Dzięki jej działalności obrządek łaciński, jak i sakramenty sprawowane były w języku ormiańskim. Biskupstwa w Tyflisie i Nachiczewanie (to ostanie na przełomie XVI i XVII w. przekształcone w arcybiskupstwo) stały się głównymi ośrodkami rozwoju katolicyzmu na tych terenach. Jak wynika z analiz K. Stopki, w XVI w. w należących do archidiecezji nachiczewańskiej 12 miejscowościach było 1460 domostw Ormian katolików, w których żyło 10 180 osób. Katolicy, zwani „Frankami” mieli stanowić na tym terenie

absolutną większość. Krzysztof Stopka gruntownie pokazał ogrom problemów z jakimi przyszło się zmierzyć zarówno władzom diecezjalnym, zakonnym, jak i wiernym – katolikom na terenach wchodzących w skład imperium perskiego Safawidów. Skomplikowane dzieje tego regionu – pełne wojen, najazdów i podbojów nie ułatwiały działalności misyjnej i utrzymania się katolicyzmu. Nie ułatwiały tego także schizmy, dokonujące się w Kościele ormiańskim, bądź na Zachodzie. Pokazano także relacje z Apostolskim Kościołem Ormiańskim, walczącym o zachowanie swojej pozycji. Prześladowano dzieje unii zawieranych między Apostolskim Kościołem Ormiańskim a Kościołem rzymskim, aż po powstanie katolickiego obrządku ormiańskiego i ustanowienie patriarchatu ormiańskiego w Libanie.

Jakub Osiecki swoją część zaczyna od opisu, w jaki sposób wojny persko-rosyjskie oraz rosyjsko-tureckie, jakie w XIX w. toczyły się na Kaukazie Południowym wpłynęły na położenie Ormian, a zwłaszcza Ormian katolików. Omawia migracje i zmiany demograficzne w obrębie tej wspólnoty w XIX i XX w. czego jednym z efektów był wzrost liczebności Ormian katolików na terytorium kaukaskiej części imperium rosyjskiego. Przedstawił relacje Ormian katolików z Rzymem, Petersburgiem i administracją carską jak również przybliżył położenie katolików w tzw. Armenii Zachodniej – czyli na terytorium imperium osmańskiego. Sporo miejsca poświęcił sowietyzacji i prześladowaniom Kościoła przez bolszewików, które położyły kres dynamicznemu rozwojowi Kościoła katolickiego obrządku ormiańskiego na terytorium Kaukazu Południowego. I właśnie te zagadnienia są najmocniejszą i najbardziej ciekawą partią tej części pracy. Prześladowania jakie spotkały Kościół są opisane na podstawie materiałów archiwalnych, do tej pory rzadko wykorzystywanych, jeśli chodzi o tę problematykę i ten region.

Część III autorstwa Konrada Siekierskiego ma charakter antropologiczno-etnologiczny i jest podsumowaniem badań terenowych przeprowadzonych przez autora w latach 2013–2014. Autor stara się prześledzić proces odbudowywania się po czasach komunistycznej ateizacji struktur kościelnych, wspólnot parafialnych oraz religijności regulowanej przez normy wprowadzone, propagowane i egzekwowane przez instytucje kościelne (tzw. przepisowa religijność). Przedstawia trudności, jakie napotyka on na swojej drodze, które związane są m.in. z instytucjonalną i kadrową słabością Kościoła katolickiego obrządku ormiańskiego w obu krajach, z polityką dominujących w obu krajach Kościołów narodowych (Apostolskiego Kościoła Ormiańskiego w Armenii i Prawosławnego Autokefalicznego Apostolskiego Kościoła Gruzińskiego w Gruzji) oraz ze stosunkowo niewielkim zainteresowaniem działalnością Kościoła ze strony dużej części nominalnych wiernych. Jak pokazały badania Konrada Siekierskiego w Gruzji wspólnoty ormiańskokatolickie są znacznie bardziej aktywne religijnie i świadome swej odrębności wyznaniowej. Ważny element samoidentyfikacji mieszkańców niektórych ormiańskokatolickich wsi w Gruzji stanowią lokalne tradycje.

Zespół redakcyjny:

Renata Król-Mazur - przewodnicząca

Grair Magakian

Paweł Nieczuja-Ostrowski

Projekt okładki:

Paweł Nieczuja-Ostrowski

Fotografia na okładce:

Paweł Nieczuja-Ostrowski

**Biuletyn
Instytutu Badań Ormiańskich**

**Numer 2/3 (6/7)
(marzec–kwiecień/maj–czerwiec)
2019**

© by Instytut Badań Ormiańskich, Gdańsk

ISSN 2545-2096

B I U L E T Y N
INSTYTUTU BADAŃ ORMIAŃSKICH

